

ÉLETÚTINTERJÚ HUNYADY GYÖRGGYEL

FÜLÖP MÁRTA

egyetemi tanár, ELTE PPK, az MTA TTK Kognitív Idegtudományi
és Pszichológiai Intézetének tudományos igazgatóhelyettese

SZABÓ ÉVA

habilitált egyetemi docens, a Szegedi Egyetem BTK Pszichológiai Intézetének
helyettes vezetője

Az interjú fonala és kérdései részben továbbviszik, elmélyítik mindazt, amit a 70. születésnapjára rendezett ünnepségen elmondott önmagáról, pályafutásáról, céljairól és eredményeiről. A kérdések érintik Hunyady Györgyöt, a magánembert és Hunyady Györgyöt, a kimagasló eredményeket magának tudható társadalomtudóst és felsőoktatási szakembert.

A születésnap ünnepségen tartott beszédében azt mondta, hogy a 70. születésnap némiképp felkészületlenül érte. Mit értett pontosan ezen?

Ez egy jámbor tréfa: kevés olyan kiszámítható dolog van, mint az évek múlása. Amikor 65 éves koromban dékánként búcsúztattak, akkor volt néhány kedves-okos visszatekintés, de a dolog hangulatát leginkább a Papp Lajos által odaszervezett rezesbanda hangereje fejezte ki: levonulás volt, de nem visszavonulás. A 70 éves megünneplés azonban más, mégiscsak egy jókívánságokkal átszínezett elköszönés, visszatekintés és alkalom

az összegzésre. Ám az ünnepség szervezői (és az ünnepi kötet szerkesztői!) túltettek minden várakozásomon: az elhangzott beszédek és az átadott kötet emberi-szakmai tartalmára, a rendezvényen megjelentek számára és az esemény hangulatára – így összességében – valóban nem voltam felkészülve.

Vont egy mérleget szakmai pályafutása eredményeiről, négy pozitívumot és négy negatívumot sorolt fel. Ez ilyen arányos, kiegyensúlyozott, vagy másként fogalmazva felemás és ambivalens?

Nyilván az emelkedett hangvételű és hangulatú rendezvényen sem akartam egy idilli képet festeni a szakmai törekvéseimről és ezek virágba szökkent eredményeiről. A jelenlévők életem különböző, rövidebb vagy hosszabb szakaszát ismerve tudták, hogy természetesen ez a pályafutás sem volt töretlen diadalmenet, amit egyébként szerintem a 20. század Magyarországon nem is lehetett volna, sőt nem is lett volna szabad befutni. Ügyekért

szálltam síkra, megszenvedtem, de élvezni is tudtam a velük járó konfliktusokat, számos esetben félsikerrel, néhányszor nevezetes bukással.

Ugyanakkor különös lett volna és lenne azt mondanom az egybegyűlt kétszázötven ember, egyetemünk vezetői, akadémikustársaim, barátaim, évtizedes munkatársaim és szép számú tanítványom előtt, hogy jaj de sikertelen volt, amit csináltam, elértem, ami velem az elmúlt évtizedekben történt. Ellenkezőleg, hálas vagyok a sorsnak, hogy volt esélyem jó ügyekért síkra szállni, foglalkozhattam azzal, amivel akartam, az immár 70 évben nagyszerű emberekkel is éltem és dolgozhattam együtt, és ennek marad nyoma. Aki ismer, tudja, hogy ezt nemcsak az emlékező rendezvény felfokozott és érzékenyült hangulata mondatja velem, hanem – minden alkalmi vívódás, fáradtság, indulat ellenére – megelégedett ember vagyok.

Ügyekről beszélt, amelyeket képviselt több vagy kevesebb sikerrel. Mit mondana, szakmai pályafutása során mi volt az a legfőbb ügy, amit feladatának tekintett?

A szociálpszichológia a '60-as évek derekán, amikor én erre a pályára álltam, itt nálunk távoli és töredékesen ismert tudományterület volt, egy-két érdeklődővel, akik egy időben kezdtek különböző irányban tájékozódni. A szociálpszichológia meghonosítása, intézményesítése, sztenderd ismeretanyagának kialakítása és oktatásának elrendezése, a hazai társadalmi és szellemi közállapotokra reflektáló kutatómunkájának indítása és ösztönzése, szakembereinek kinevelése, korszerű irodalmának elterjesztése szűkebb szakmai és tágabb értelmiségi körökben – ez mind hiányzott. Ez ma már megvan, ám semmi sincs magától, mindezt megcsináltuk. De ez az a fajta érdem, ami abban nyeri el jutalmát, hogy ami cél

volt, az utóbb már adottságnak tűnik, megszokott állapot lett, sőt elrugaszkodási pont. Ez az érdem természetesen nem személy szerint az enyém, egy széles szakmai generációé Pataki Ferentől Faragó Kláráig, Vári Ibolyától Csepeli Györgyig, Erős Ferentől László Jánosig, de – talán ezt nem vitatja senki – megvolt benne a saját szerepem. Ez a feladatvállalás – ami korán tudatos volt – megszabta, hogy az én személyes-szakmai pályám hogyan alakul. Elég közhelyes, de lényeges felismerés: ahogy az ember utat választ, valamilyen cél felé törekszik és így valamiféle karaktert ölt, annak megvan az ára: eltekint lehetőségektől, nem teljesít másban, hiányokat is termel – akár szakmai – életében.

Tanítványaként haszonélvezői is voltunk annak, hogy professzor úr a szociálpszichológia intézményesítését ennyire szívügyének választotta. De miért pont ezt, miért pont e téren találta a nemzetközi tudományossághoz való felzárkózást ennyire fontosnak?

Hát erre – rövid gondolkodás után – két szinten, vagy inkább két oldalról keresek választ. Egyrészt a szociálpszichológia a '60-as és a rákövetkező évtizedekben fontos tudományterület volt, amelynek – felismert – hiányát pótolnunk kellett. Tudománytörténeti rendelkezése, hogy az egyén és a társadalom tudományos vizsgálata között hidat verjen, vagy ha ez túl ambiciózusnak tűnik, e kettőt összefércelje. Az amerikai tudomány-univerzumban előkelő helyet harcolt ki magának, amit az ott közkeletű individualista társadalomfelfogás jól magyaráz. És a második világháború után Amerika befolyása világ- és Európa-szerte átütő volt, ami jó esélyt teremtett arra, hogy a szociálpszichológia eredménnyel vetélkedjen a historizáló társadalomtudományokkal még akár a német kultúrkörben is. Az empirikus társadalomtudománynak a szovjet be-

folyási övezetben, az ideológiai abroncsba fogott társadalmakban szellemileg felvillanyozó hatása lett, amikor – épp a '60-as évektől – lehetett, mert az eszmei diktátumok helyett a társadalmi viszonyok (ezen belül a szociálpszichológia mindenekelőtt a személyközi viszonyok) realitásainak felderítését ígérte.

Másrészt – lehet persze, hogy itt magam is a *hindsight bias* hibájába esem – az én találkozásom a tudományággal, elköteleződésem mellette végzettszerű volt: ezt kínálták a körülmények és ezt követelte saját szellemi ízlésem. Nem gondolkodtam én soha másban, mint a tudomány művelésében-oktatásában, tudásom és érdeklődésem pedig egyoldalúan humán jellegű volt. Csodával határos módon felvettek egy ugyancsak ritka szakpárra, történelem és pszichológia szakra, és örömet leltem mindkettőben, kerestem a konvergáló témákat. Ez ide vezetett.

Amikor a pszichológiai tanulmányokat választotta, soha nem merült fel magában, hogy gyakorló pszichológus, klinikus legyen? A pszichológiának ez az ága mennyire érintette meg?
A szakra jelentkezők többségét – hosszú felvételi tapasztalatból is tudom – mások segítségével deklarált szándéka vezeti, miközben vágyakoznak a teljesebb önismeretre is. Hát, nekem nem ezek voltak a motívumaim, mint említettem is: a történelemfilozófia felől deduktív úton közelítettem a pszichológia felé. Kornis szerepe ebben az volt, hogy világosan exponálta a kérdést, hogy mi a pszichológiai tényezők szerepe a történelemben, és azt is, hogy szerinte mint van esély a történeti és pszichológiai tudományok találkozására. Ez egy meglehetősen globális-absztrakt nézőpont, de arra indított, hogy felmérjem a válaszki-sérleteket és keressem a tudományközi kapcsolódás reális lehetőségeit. Ez utóbbiak egyike, hogy empirikusan megnézzük, hogy

a történelemtől és társadalomról milyen képek élnek az emberek fejében, ennek milyen típusai vannak, milyen módon jutnak el hozzájuk. A '60-as évek első felében a szociális megismerésről vagy kognitív stílusról egy szó nem esett a hazai pszichológusképzésben, de a Szovjetunióban iskolázott Salamon Jenő professzor – őszinte meglepetésemre – egy Regykó nevű szerzőre hívta fel a figyelmemet, aki a történettanítás gyakorlati szempontjaihoz erősen kötődve a tanulók történelmi fogalmainak fejlődésével foglalkozott. Ehhez én még találtam német szellemtudományi kiindulópontokat, és ez lett az a gondolati járat, amin empirikus munkám elindult. Mindez távol esett a klinikumtól és a kognitív személyiségelméleteknél nem is került soha közelebb hozzá.

Klinikai pszichológiát egyébként a '60-as években nem az egyetemen, hanem Mérei Lipótmezei laborjában lehetett tanulni, ahová – nem a tárgy, hanem a tanár iránti érdeklődéstől vezetettve – jelentkeztem egy egy hónapos gyakorlatra. Innen származott személyes ismeretségünk, feleségemmel együtt voltunk is jóízű beszélgetésre az otthonukban, és gyerekeink tőle – az autentikus forrástól – kapták meg az *Ablak-Zsiráf* első dedikált kiadását. De soha nem vált belőlem segítő klinikus, sőt hétköznapi értelemben jó emberismerőnek sem gondolom magam, emberekkel hivatászerűen főképpen oktatási/szervezeti viszonyok között találkoztam és foglalkoztam...

Mely életéveit tekinti fordulópontoknak a magánéletében és a szakmai életében?

70 év hosszú idő, és elég eseménydús volt a pályafutásom, hogy erre a fogas kérdésre azonnal válaszoljak. Az biztos, hogy az egyetemi évek fontosak voltak köz- és magánéleti szempontból egyaránt. Mint említettem, a pszichológia-történelem szakkal jelöltem ki

a magam szakmai útját, és tanulmányaink utolsó évében, 1964-ben házasodtunk össze a feleségemmel. Tíz évvel ezután születtek meg gyerekeink, ami már azért is szenzáció volt, mert az orvostudomány nagyobb dicsőségére a szülészobában derült ki, hogy ikreink vannak. Az ápolónő szólt, hogy találjam ki a gyerek nemét, találgattam, erre ő: mindkettő. Hosszabb távon – az unokákkal is számolva – ennél fontosabb fordulata nem volt az életemnek.

1988-ban lettem egyetemi tanár az ELTE-n. A 46 éves életkor akkor nagyon korai volt erre, ma sem sok ilyen példa van, pedig e tekintetben rengeteget változtak a viszonyok. Talán nem különösen szerény és rokonszenves, de ezt én megilletődöttség nélkül vártam és a dolgok természetes alakulásának tartottam. Magyarázatul Kosáry Domokost tudom idézni, azt, amit akkor mondott, amikor történésekkel voltunk előadó körúton Amerikában, és együtt utaztunk és sokat beszélgettünk: „Mit akarnak elérni az emberek, ugyanazt, mint az apjuk, csak egy kicsivel többet.” Ezzel – joggal – arra utalt, hogy a pályáigények szintjét kijelöli a családi környezet. A kedvezőtlen politikai viszonyok közepette, amelyekben felnőttem, apám sok minden lehetett, de egyetemi tanár nem. Viszont a szülők társasága, édesanyám révén a történéseké, kijelölt egy abnormisan magas mércét a pályáambíciókhoz. Aki a humán tudományok hazai történetében jártas, az fel tudja mérni, mit jelenthetett az, hogy a zseniális (ám évtizedekig kirekesztett) klasszika-filológus, Szabó Árpád gyermekkoromban nekem olvasta fel *A trójai háború* részleteit. Tizenévesen az akadémikus sorból kitagadott, de remek középkorász Váczy Péterrel mentem balatoni túrára, a középiskolás nyarakon napi sakkpartnerem a székely lófőből marxista történeti gondolkodóvá változott Elekes Lajos volt (aki aztán az egyetemi évnyitón bölcsészdekánként

fogadott a kar hallgatójává). Ez a fajta kénevezetés kötelezettségekkel jár.

A nyolcvanas években lettem tudományos dékánhelyettes, majd ezt megszakította a Fulbright-ösztöndíj a mesés szépségű Santa Barbarában, ahová első futó látogatásom óta családommal együtt mindenképpen vissza akartam menni. Hazatérésem után lettem az ELTE BTK dékánja, a legviharosabb rendszerváltó időkben, aminek gyötrő konfliktusait – ez egy találó szó – rettenetesen élveztem. Ekkor, 1990–92-ben lettem a hazai felsőoktatás reformjainak elkötelezett híve, a felkavaró változtatások embere a bölcsész- és pedagógusképzésben, ami is sikerrel és/vagy dicstelenül tulajdonképpen kitart mindmáig. Erőm és gyengeségem e tekintetben az volt, hogy valójában nem tartoztam egy politikai táborhoz sem, de barátaim, jó ismerőseim és tanítványaim támaszt jelentettek váltakozó és változó felsőoktatási kormányzatok idején egyaránt. Hogy két markáns példát említsek, az első Fidesz-kormány felsőoktatási államtitkára (a bolognai aláíró!) Kiss Ádám osztálytársam és barátom volt, míg a szocialista vezetésű kultuszminisztérium felsőoktatási szakállamtitkára, Manherz Károly professzortársam volt, aki dékánsága évtizedében a kollegiális barátság szellemében vont be a bölcsészkar vezetésébe.

Szakmai pályafutásom csúcsának, az általam elérhető legnagyobb elismerésnek az éve 2001 volt, amikor Bill McGuire intenciójának megfelelően felkértek és szerepeltem az ő visszavonulása alkalmából rendezett zártkörű konferencián New Havenben. (Az ott elhangzott előadásomnak jó volt a visszhangja, és kritikus szellemű kedves tanítványom, Berkics Mihály is a *Perspectivism in Social Psychology: The Yin and Yang in Scientific Progress* kötetben kiadott előadást tartja sztereotípiakutatási koncepcióm legambiciózusabb

összefoglalójának.) Európából rajtam kívül csupán két résztvevő volt, az Európai Szociálpszichológiai Társaság korábbi elnökei, és kiemelkedő amerikai szaktekintélyek vettek részt e rendezvényen Bob Wyertől Alice Eaglyig, Richard Pettytól John Cacioppóig, David Searstól Anthony Greenwaldig. De nem ez a szakmai protokolláris szempont a lényeges, hanem az, hogy az ünnepeltet én korszakos jelentőségű szociálpszichológusnak tartom, aki összegezte az attitűdkutatás nagy korszakát, lendületet adott a politikai pszichológiának, a módszertani tudatosság úttörője volt, az amerikai tudományosságból kirívó történeti tudással és szemlélettel. Ennek a kivételes tudósnak és metszően kritikus szellemnek a folytonos figyelme, kitüntető támogatása, egyedülálló könyvtáradomány a legnagyobb büszkeségem. Természetesen nem sikkad el emellett, hogy ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, majd 2007-ben rendes tagja lettem, sőt 2011-ben a Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnökévé is választottak, ám minden akadémiai rangnál és kitüntetésnél jelentősebb volt számomra McGuire befogadó gesztusa.

Életének fordulópontjai közül elsőnek a házasságát említette. Hogyan egyezettették a családi és szakmai életet feleségével, Hunyady Zsuzsával, aki ugyancsak sikeres pályafutást tudhat magáénak a pedagógia területén?

Az egyik legkülönb általam ismert egyetemi vezető, Medzihradzky professzor megköszönte, amikor az ELTE díszdoktorává avatták. Ebben tömören annyit mondott, hogy belőle a felesége nélkül nem lett volna semmi. Ezt teljes joggal elmondhatom én is: a nélkül az érzelmi megtartó és rendbentartó erő nélkül, amit ő képviselt az életemben, egészen más lettem volna, kilengő öntudattal, csapongó figyelemmel, szórt teljesítménnyel. Sorsunk

összefonódása biztos, hogy rá is hatással volt: kulturálisan nyitott és kellemes emberből egy beszűkültebb és vezetői felelősséget hordozó munkamániákust formált ki belőle is, hiszen két *workaholic* egy harmonikus pár. Mi egy évfolyamra jártunk az egyetemen. Amikor a diákkörök felfutásán szorgoskodtam, ő a legerősebb diákkör, a nyelvészeti vezetője volt, aki igen masszív ellenállást tanúsított velem, mint túltengő és önelégült kari vezetővel szemben. Ez bizonyult jó kiindulópontnak egy életre szóló – immár majd ötvenéves – kapcsolathoz: én hiszek az erős karakterek öszszecsiszolódásában, a világlátás különbségeinek élvezetében, no meg abban, hogy a vonzalom kissé bamba szociálpszichológiai magyarázatai közül „a kiegészítő szükségletek elméletében” van még a legtöbb igazság.

Zsuzsi révén jó korán beházasodtam a békességes Csopakra, ahol apósom tanító, tanár, igazgató, majd szakfelügyelő és megyei pedagógiai intézetvezető volt. Zsuzsi az egyetem után az Országos Pedagógiai Intézetben lett gyakornok, ikergyerekeink születése után pár héttel kandidált pedagógiából, volt akadémiai intézeti osztályvezető és egyetemi docens az ELTE-n, mígnem a '80-as évek végén a budai tanítóképző főigazgatója nem lett. Újraválasztották, de az oktatási kormányzattal és az egyetemvezetéssel folytatott bölcsész-kari harcain idején – tényleg egyedülálló szolidaritás jegyében – lemondott intézményvezetői posztjáról, de azért jó két évtizedig részben formálisan, részben informálisan is ő volt a magyar tanítóképzés egyik kulcsfigurája. A négyéves képzés időtálló rendszere – barátjával és helyettesével, Bollók Icával – az ő nevékhöz kötődik, amire a bolognai rendszer bevezetése után ő építette rá a pedagógia MA koragyermekkor-szakirányát. A pályafutásunk párhuzamossága mellett és mélyén szakmai összetartozást jelentett, hogy a társas-közösségi

viszonyok empirikus vizsgálata volt a reveláció számunkra és lett a szakmai vállalásunk. Természetesen a legerősebb kapcsot a tehetséges gyerekek öröme és gondja s az elragadó unokák jelentették és jelentik közöttünk. Velünk élt hosszú ideig Zsuzsi – védőnő végzettségű, korábban szociális otthont is igazgató – nagynénje, aki a legegészségesebb konzervatívizmust testesítette meg a nevelésben és a családi életvitelben.

Kezdjük szakmai pályafutásának a megbeszélését az elején: vajon milyen előzménye volt annak, hogy egy tizenéves fiú egy Történelem és pszichológia című könyvet érdekesnek talál, elolvas, és az mélyen megragadja és hosszsan foglalkoztatja? A történelem ebből talán nem meglepő, hiszen édesanyja neves történész volt, de miért a pszichológia?

Kornis Gyula akadémiai székfoglalójára gondolnak, ugye, amelyet a rendezvényen említettem? Esetemben nem az volt a rendkívüli, hogy ezt olvastam, hanem inkább az, hogy megragadott a témája, felborzoltak az állításai, úgy éreztem, hogy 1914-ben megfogalmazott alapkérdéseire fél évszázad múltán vissza kell térni. Tizenéves koromban olvastam én mindenfélét: nyilván túlzás, ha azt mondom, hogy épp ebben a tíz évben csak olvastam, hiszen kaszkadørszerűen kerékpároztam a budai dombokon és sok jó időt elvesztegettem a Lukács uszodában, volt klikkszerű baráti köröm az osztályban és szerettem a kártyajátékokat – de azért alapvetően egy könyvmoly voltam. Szüleimnek ezerkötetes könyvtára volt, abban olvastam gáttalanul mindent, a világirodalom klasszikusait, történeti regényeket és igényes szakmunkákat, kultúra- és eszmetörténeti nevezetességek mellett persze lektúrt is. A rózsadombi házban, ahol éltünk, volt még két kiegészítő forrásom is: a tetőtér lakója krimigyűjtő volt és az egész

20. századra vonatkozóan bekötvé őrizte a vasárnapi képes újságokat, ami élő közelségbe hozta az első félszázad szereplőit és eseményeit. Másik forrás a jeles jogtudós, Szladits Károly könyvgyűjteménye volt, a legkitűnőbb jogi szakkönyvtár magyarul, németül, angolul, és sok teoretikus jelentőségű társadalomtudományi mű, mégpedig akadémikus-társai ajánlásával.

Így aztán az '50-es években a '30-as, '40-es évek intellektuális világában éltem, amit azért egy-egy robusztus marxista munka is feszegetett, mint Lukács Györgytől *Az ész trónfosztása*, vagy Fogarasi Béla észbontó dialektikus logikája, ami szintén egy dogmatikus és rágós olvasmány volt. Ebben a mezőnyben Kornis történetfilozófiája nem volt különösen bonyolult, didaktikusan egészítette ki az olvasott szellemtörténeti munkákat, társadalmi üzenete viszont akkor már elég avítottnak tűnt.

Mindez erős intellektuális érdeklődésre mutat. De vajon szerette az iskolát? Hogyan tanult? Szeretett tanulni? Fontos volt magának és a szüleinek, hogy maga jól teljesítsen?

A papírok csálnak. Az írásos dokumentumok szerint én egy kifejezetten jó tanuló voltam, sok-sok szép jelessel, elismerésekkel, amelyek abban csúcsosodtak ki, hogy harmadik gimnazista koromban országos tanulmányi versenyt nyertem történelemből. (Negyedikben már profi versenyzőként a versenystállószerű II. Rákóczi Ferenc Gimnázium magyarból indított, de *Thomas Mann, az antifasiszta polgár* című Lukács-parafrázisom és vitaírásum – mint utóbb a zsűri tagja, Lengyel Dénes mesélte édesanyámnak – egyértelműen azt a benyomást keltette, hogy nem egy 18 éves fiú írta, olyannyira, hogy be se hívtak a szöbelire...)

Az őszinteség jegyében viszont azt kell mondanom, hogy pocsék tanuló voltam világ-

életemben. Alulmotivált, hullámozó teljesítményű, teljesen öntörvényű és iskolakerülő. Kezdődött azzal, hogy amikor egy hiperelit magyar–francia kísérleti első osztályba íratlak, akkor még nyilvánvalóan iskolaéretlen voltam. Az írás erős korrepetációval ment csak, a képességtárgyakban feltűnően képtelen voltam. Mindig is elhanyagoltam, ami nem érdekelt, ugyanakkor nem volt rossz az absztrakciós készségem, választékosan – időnként talán túl nyakatekerten – fejeztem ki magam. Igazán elememben 56 őszén voltam, amikor osztályfőnök-irodalomtanárnőnk nagyon honorálta stílusérzékemet, de ő ’56-ban disszidált és számomra iskolai kapaszkodónak a túlfejlett történelmi tudásom maradt. Az egyetemen már más volt a helyzet, mindkét szaktárgyam jórészt érdekelt, ott már dolgoztam rendszeren, példaként mondom, hogy szakdolgozatom is készült vagy három: egy pszichológiából (a történelmi fogalomalkotás fejlődéséről, amit aztán könyvként adtak ki) és kettő történelemből (egyik Max Weber társadalomtudományi jelentőségéről és egy Kornis Gyuláról, amit aztán lényegi változtatás nélkül megvédtem doktori értekezésként). Második történelmi szigorlatomat értékelve Andics Erzsébet professzornő (akit sztálinista oktatáspolitikusként tartunk számon, de ekkoriban már az újkori magyar történet tanára volt) mondta: „Kitűnően felelt, Hunyady elvtárs, csak arra kell ügyelnie, hogy a kifejező-készsége ne pótolja a tárgyi tudását.” Hm, ez a jóindulatú-elismerő foglalatok lehet az iskolai pályafutásomnak.

Arról sokat lehet tudni, hogy mit kapott történetész édesanyjától, de keveset lehet tudni az édesapjáról. Ő mivel foglalkozott? Mi az, amit az édesapjától kapott?

Ha tömören akarok fogalmazni: sértett társadalmi öntudatot. Családom apai ága kivétele-

zetten jó helyzetben volt 1945 előtt, és klaszszikus „osztályidegenek” lettünk, mire én eszméltem. Ebből aztán egzisztenciális bizonytalanság, a kitelepítés réme, feljelentések és gorombaságok, továbbtanulási veszélyek származtak, de a társadalmi talajvesztéssel élesebb megvilágításba került a rokonok úrhatnamságának és élhetlenségének a szerencsétlen keveréke, a perlekedő hajlam és a kisszerűvé vált anyagiasság is. Ez egy régi nemesi család, aminek volt egy grófi ága is, amivel évszázadokon túl megmaradt valamiféle távoli kapcsolat (így lett aztán kitelepítésük idején az elhíresült régi-századfordulós miniszterelnök, Lónyay Menyhért íróasztala az én gyerekkori tanulóasztalom). Saját felmenőim az agrárváltságok idején lényegében elvesztették a birtokaikat, de nagyapám beállt banki gyakornoknak, és évtizedek alatt a nagy állami agrárbank vezérigazgatója lett. Hogy ő 45 után miért nem ment akár Ausztriába, vagy Svájcba, ahol jelentős vagyona maradt, az számomra hosszú időn át érthetetlen volt. A családi fáma szerint nem akart itthagyni engem, a 3-5 éves unokáját, amit ma már értek: társadalmi rendszerek összeomolhatnak, de én sem hagynám el Benedeket. De szerintem jellemző, jó történet, hogy ő, aki a Horthy-korszakban az országház sarkánál székelő állami agrárbank vezérigazgatója volt, meg parlamenti képviselő mindaddig, amíg anglofil konzervatív létére nem szakított a jobbra radikalizálódott kormánypárttal, a háború végeztével az egyik Alkotás utcai telkén kovácműhelyt üzemeltetett (magam is érzéketlenül emlékszem fényeire és szagára) és lovas kocsival élelmiszert szállítmányozott, a szerény nyereségért, amire nem volt ugyan ráutalva. A kitelepítések idején 24 óra alatt kellett elhagyniuk a fővárost, Solymárra költözött és művelt egy nagy zöldségeskertet, és ez a társadalmi zuhanórepülés a legkisebb mértékben sem zavarta meg a jó kedélyét.

Édesapámmal ők a Horthy-időkben elmentében álltak, bezzeg a Rákosi-korszakban összebékültek. Apám mérnöknek készült, de hamar a bankszakmában találta magát ő is: a Magyar Nemzeti Bankban, ahol kiváló szervezőnek és adminisztrátornak bizonyult, egy időben titkára is volt Imrédynek (akin bankelnök korában még nem ütköztek ki a fasiszta elfajulás jelei). E családi háttérével és bizalmi pozíciójában nem volt magától értetődő, hogy ő a '30-as, '40-es évek fordulóján már meggyőződéses szociáldemokrata volt, Népszava-olvasó, pártszervező. A magakonok módján szembement osztályával, mint ahogy minden emberi gesztusával szembenállt a zsidóüldözéssel. Egy emlékezetes elem a családi anekdotakincsből: ebédelni jött haza a bankból és zsidók után kutató nyilasokat talált a hallban, erre a cselédlányhoz fordult: „Micsoda összevisszaság ez, hol van az ebédem?” A nyilasok látták, hogy egy igazi magyar – öntörvényű – úrral van dolguk, elhagyták a terepet, holott az időben nálunk lakott édesanyám barátnője, Kornfeld Hanna, a Weiss Manfréd-unoka (aki Szegedy-Maszák Aladár, a későbbi washingtoni nagykövet, majd fehér házi Kelet-Európa-szakértő felesége lett).

A háború után apám lett az MNB ún. igazolóbizottságának az elnöke, követte a szociáldemokratákat a pártegyesülésbe, a bankok államosításában terepismeretével és szervezőképességével hasznat hajtott – majd 1949-ben, természetesen, osztályidegenként kizárták, kirakták, nagy szerencséjére büntetőeljárás nélkül nyugdíjazták. Így aztán gyermekéveimben éhnyugdíjjal ő otthon volt, nem kis aggodalommal közvetlen közélről figyelte az én kezelhetetlen lazáságomat. Utóbb már el tudott helyezkedni, oktatóként adminisztrált a műegyetemen, dolgozott az akadémiai lexikonon, és amikor '56-ban hívták a *Bank of*

*England*be, maradt itthon, visszahúzódva, olvasgatott, autót szerelt össze magának és barátjaival bridgezett. Őszintén szólva nekem fáj, hogy megadja magát sorsának, hogy nincs meg benne a megküzdésnek az a szelleme, az a legyűrhetetlen belső derű, ami például az édesapját egész életében jellemezte.

Frank Tibor professzor írja köszöntőjében, hogy az anyai nagyszülei írók voltak. Őket ismerte? Milyen volt a kapcsolata velük? Összefüggésbe hozza velük, hogy kitűnően fogalmaz és kiváló a stílusérzéke?

Hogyne, 45 és 48 között egy budai házban is éltünk, és valójában napestig náluk voltam, mivel ezekben az ún. koalíciós időkben szüleimnek egyáltalán nem volt családi élete (apám a bankban serénykedett, édesanyám a Parlamentben dolgozott történészként, az 1848-as megemlékezést előkészítő és koordináló ún. centenáriumi ügyosztályon). Ám iskoláséveimben is szinte naponta látogattam őket. Ők Erdélyből menekültek az első világháború után, ami anyai nagyanyám – Beczássy Judit – munkáin erős nyomot is hagyott, nagyapám – Balázs Sándor – elsősorban színházi szerző volt, és nagyon szuggesztív magyar–latin tanár lett a budai Werbőczy Gimnáziumban (sok erősen kötődő tanítványa volt, többek között Magyar Bálint hasonnevű apja). A két világháború között a Nyugat köréhez tartoztak, nagyanyámat Ozsváth Ernő – mint olvasható – kiváló szerzőnek és embernek tartotta, amihez én teljes unokai elfogultsággal csak csatlakozni tudok. Anyai nagyszüleim kedves, anyagi lehetőségeik határán táncoló, bohém emberek voltak, akik nevelésnek nem nevezhető liberális atmoszférában gyerekeiknek megengedtek minden szertelenséget és odaadó szeretetükben vállaltak értük bármit. Édesanyám ezt a kényeztető attitűdöt vitte és adta tovább, vele kora gyerekkorom óta

őszinte, nagy barátságban voltam. Némi túlzással azt is mondhatnám, hogy együtt voltunk a nagyszülők gyerekei.

Ironikus stílusa és intellektuális fanyar humora nagyon egyéni és különleges, és úgy véljük, mindenki számára, aki magát ismeri, az egyik legvonzóbb, ugyanakkor néha kicsit szorongató tulajdonsága és képessége. Honnan származtatja ezt? Humorizáló, ironizáló családban nőtt fel?

Ha erre így rákérdeznek, végig kell gondolnom. Nem mondhatnám, hogy sok humorfej lett volna felmenőim között. Balázs nagypapám színpadi szerző létére kihegyezetten, frappánsan fogalmazott, bonmot-i közül nem egyet megőriztek tanítványai és a család emlékezete, írt egy időben humoros tárcákat is. Édesanyám élénk társalgásaiban már több volt a malícia, de sok húron játszott és ez nem volt monoton jellemzője. Nekem talán volt személyes hajlamom erre, a groteszk játékosságot az irodalomban is és a képzőművészetben is mindig élveztem. Ez egy modor is persze, rejtőzködés és távolságtartás még a saját mondanivalóval kapcsolatban is, fenntart egyfajta bizonytalanságot, ami az én személyes történetem elején talán nem is volt indokolatlan.

De kérdésük jó: ez a hajlam valószínűleg öröklődik is, de mindenképpen átörökíthető. Eva unokámmal van egy motívuma közös dánakunknak, Villon-szerűen ismételve: „Mi vagyunk a kékszeműek és a gonoszok, mi vagyunk a kékszeműek és a gonoszok...” És tényleg. Benedek meg egészen meghökkenően korán abból a szempontból kezdte el értékelni a helyzeteket, embereket, megnyilatkozásokat, hogy mi vicces és mi nem. Alig tudott még beszélni, amikor így kategorizált. A családi utánpótlás alighanem biztosítva van, egyedül Simone, a másik New York-i lány ki-

ismerhetetlen még e tekintetben, de ő egyelőre csak néz, alszik, nő és szép.

Melyek azok a társadalmi értékek és elköteleződések, amelyeket részben otthonról kapott? Mennyiben, mikor és miért tért el ezektől?

Gyerekkorban megismert attitűdjük így vagy úgy bezárkózás volt egy itthon letűnt világba. Ha nem lenne gyalázatosan elkoptatva ez a szó, akkor azt mondanám, hogy polgári közegbe, ami magamagában birkózott még a Horthy-korszak úrhatnám szellemével, de ami 1945 után végbement radikális demokratizálódásra aktívan nyitott volt. 1949 után – mint sokak számára, a legkülönbözőbb háttérrel – az volt a kérdés, hogy az osztályharcos világot hogyan lehet túlélni. Nem tudom, hogy sikerült-e akár csak érzékeltetni, hogy a túlkényeztető és kifejezetten fenyegető körülmények együttese nem volt a legjobb táptalaj társadalmi ébredésemhez. Ha ez nagyobb zavarok nélkül mégis bekövetkezett, annak én három elemét tudom felidézni.

Az egyik egy sajátos véletlen, az általános iskolánkban úttörőcsapattanács-elnököt választottunk, és meg is volt a hivatalos jelölt: Ács elvtárs fiát, Ács pajtást gondolták erre a legalkalmasabbnak. De megadva a választás formai lehetőségét engem, mint egy igazán álmatag kedélyt javasoltak ellenjelöltnek, aki elvolt az iskolában, de a közösségi aktivitás minimumát sem produkálta. Mély benyomást tett viszont rám, hogy ezen a választáson a teljes esélytelenség állapotában is osztálytársaim egyöntetűen támogattak. Erre, mint ki fölriadt álmából, a megválasztott elnök helyetteseként kézbe ragadtam az alsó tagozatosok megszervezését, és egy félév sem telt el, és a kisdobosok általam szervezett elit gárdája új rendet vezetett be, vége lett az emelek közötti szabad közlekedésnek és a szünetekben a folyosókon párba rendezett

sorokban keringtek a megújult szellemű kisgyerekek. (A '80-as években találkoztam egy rádiós vezetővel, aki szép emlékeként idézte fel azt a kitüntető figyelmet, amit kissé koraérett ifjúsági vezetőként neki szenteltem...)

A második etap 56 volt: ennek láttam több arcát is (igazán nem volt szép, hogy egyik apai nagybátyám disszidálás előtt a mi ágyneműs szekrényünkbe rejtette el fegyverét... amikor épp statáriumot hirdettek), a végkonklúziója számomra azonban az volt, hogy erőszakkal megtörték a nemzeti közakaratot, és ebben a Szabad Európa Rádió harsány biztatása ellenére az ország magára maradt. A hatalommal való taktikus viszony a mi korosztályunknak alapélménye lett, ebben én – a magam kényeztetett konokságában – hat hosszú évig a nyílt elhatárolódást választottam. Így nem volt csoda, hogy az iskolai KISZ-szervezet (amelynek ritka kivételként nem voltam tagja) kerek pereg nem javasolta továbbtanulásomat, mondván, hogy elkötelezett társadalomtudományi érdeklődésem inkább veszély, mint érték a politikai rendszer számára. Ha nincs tanulmányi verseny, akkor – éppúgy, mint legkedvesebb barátom, aki remek tanulóként orvosnak készült – hosszú éveig várhattam volna, hogy egyetemi felvételt nyerjek.

A harmadik fordulat a '60-as évek elejére esett, amikor nem tudhattam, de megéreztem, hogy a Kádár-rezsimben változás állt be, a durva restaurációt konszolidációs egyezkedés váltotta fel (fél füllel egyébként hallottam kollégánóm válófélben lévő férjéről, hogy a rákosista belügyérek hogyan lázadoztak és szervezkedtek a politikai irányváltás ellen, vö. Moldova *Az elbocsátott légió* című alapművével). Ennek a változásnak ifjúságpolitikai megnyilvánulása volt, hogy a KISZ antiellenforradami fogadkozásait és ellaposodó szervezőmunkáját a felsőoktatásban egy új

profilal egészítette ki: a tudományos munkát mozgalmi aktivitásnak fogadta el és keretet adott a tudományos diákköröknek. Hallgatótárs(nő)im hetek leforgása alatt felvettek a KISZ-be, és alig telt el pár hónap, s az egyetemi csúcsvezető Glatz Ferenc barátom jóvoltából, a később oly renegát Bence György pártos felügyelete alatt a bölcsészkar vezetés diákköri felelőse lettem. Kiépítettem a diákkörök kari rendszerét és szervezője lettem az első tudományterületi diákköri konferenciáknak. Ekkor léptem ki a szakos tanulmányok szűkebb keretei közül, majd beleszakadtam a szervezőmunkába, de jó érzéssel.

Ha lekerekítem a történetet, azt mondhatnám, hogy az elvonult meditálás nyugalmi állapotából az emelt ki, hogy az úttörők között ráébredtem, hogy valamit képes vagyok tenni, '56 azt a felismerést hozta, hogy valamit tenni kellene, és az egyetemi tanulmányok derekán megtapasztaltam, hogy lehet is valamit tenni a „közjó érdekében”. Már amennyit én akkor a magam társadalmilag meglehetősen beszűkült perspektívájából láttam.

Hogyan alakult, hogy az MTA Pszichológiai Intézetébe került gyakornoknak? Akkoriban volt olyan, hogy állásinterjú?

Az egyetemen a diákkörök szakmai és szervezőmunkájában „látható voltam”, elsőként az merült fel, hogy az újkori tanszékek egyikére vegyenek oda, de az egyetem akkori (utóbb velem igazán jólelkű) párttitkára azt találta mondani, hogy nem létesítünk történet-szociológusokat az ELTE-n. (Édesanyám akkor került a Középkori Egyetemes Történeti Tanszékre, még elég méltatlan helyzetbe, adjunktusként, így azért a dinasztikus viszonyoktól nem kellett annyira tartani, de ez volt a perdöntő szó, és végül is jó volt e döntés.) A dékán ajánlott Kardos Lajos professzor

úrnak, aki azonban már elköteleződött egy Szovjetunióban végzett hallgató mellett, de utóbb azért meghívott a pszichológia szak első speciális kollégiumát megtartani a minden tekintetben homályos szociálpszichológiáról. Így hoztak aztán javaslatba Bartha Lajosnak, aki a felfutóban lévő akadémiai intézetet igazgatta, és épp azt tervezte, hogy egy néhány fős csoportot verbuvál e területre. Utánam lépett be pár héttel az Országos Pedagógiai Intézetből érkező Pataki Ferenc (a sors játékossága volt, hogy az ő ún. közösségi nevelési kísérletét, iskoláit az ott pályakezdő feleségem vette át). Látom, nehéz elképzelniük, hogy ennek a széles területnek akkor nem volt szakmai gazdája az intézetben, az ismeretlen felé pedig nem tódultak jelentkezők sem, így aztán a mai értelemben vett állásinterjúnak minden feltétele hiányzott.

Egy egész kis csoportot képeztünk az Intézetben, a közéletből is ismert és a neveléstudományban nagy tekintélyt kivívó Pataki Ferenc volt a vezetőnk. A bemutatkozó intézeti értekezleten ő vázolt fel egy elképzelést konkrétan a kutatásunk és távlatosan a szociálpszichológia jövőjéről. Így utólag visszatekintve nem tartom magától értetődőnek, hogy akkor szükségét éreztem ezt az intézeti nyilvánosság előtt bírálni, abból kiindulva, hogy a hazai (*méreiánus*) tradíciókkal rendelkező csoportkutatásnál korszerűbb és többet ígér az attitűdök kutatása. Ha belegondolunk, hogy ez a '60-as évek közepén zajlott, amikor az attitűddinamika angolszász szakirodalma épp túljutott a delelőjén, nyilván volt igazság a fellépésemben, de ez annál kellemetlenebb volt. Patakiban azonban volt kellő közéleti bölcsesség, hogy kezelni tudta ezt a helyzetet („lám, demokratikus vitában születik a közös koncepció”), a csoportkohézió közös témájában kikanyarítottunk egy attitűdviszonyokra (látens ideológiai

szerkezetre) koncentráló szeletet, viszonylag rövid időn belül Halász László és Marton Magda társaságában egy hangütést jelentő attitűdkonferenciát is rendeztünk az intézetben, és Pataki révén kerültem attitűdszakértőként kapcsolatba a Tömegkommunikációs Kutatóközponttal. Kaptam teret a kutatócsoportunkban, de itt sem, későbbiekben sem voltam jó beosztott. A maga csiszolt modorában ezt fejezte ki Pataki Ferenc által írott első munkahelyi értékelésem is („csak remélni lehet, hogy szerénysége a jövőben is megóvja az intellektuális fölény érzékeltetésétől”). Első igazi egzisztenciális konfliktusomban azonban, amikor a vér-marxista ambíciókat tápláló személyiség-lélektani csoport 72-ben kipécézte, hogy értekezésem nem felel meg a kandidátúra ideológiai követelményeinek, éreztem Pataki, Halász és a kissé dermedt intézeti közvélemény csendes támogatását. (Ezt a Garai László beadványával kezdődő vitát a végén Mátrai László akadémikus, osztályelnök a maga ironikus modorában zárta le: a nyílt vitában kellett volna az ideológiai fenntartásokkal megszólalni, márpedig „a pénztártól való távozás után nincs helye reklamációnak”.)

Mi tette lehetővé a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, hogy közvélemény-kutatások és attitűdvizsgálatok indulhassanak meg a szocialista Magyarországon? Ki/kik hozták létre a Tömegkommunikációs Kutatóközpontot? Hogyan tekintett a politikai vezetés ezekre a vizsgálatokra és mennyiben volt kíváncsi az eredményekre? A nyugati nyitáshoz ez a csírája sem nálunk jelentkezett elsőként, de itt bontakozott ki teljesen. Értelmes megoldásként ezt a rádió és televízió szervezetéhez és a korszerű tömegkommunikációs kutatásokhoz csatolták. Szecső Tamás Ford-ösztöndíjjal az Egyesült Államokban járt és erre gyűjtött tapasztalatokat. Az intézménynek eredetileg a kétféjű

Habsburg sasra emlékeztető vezetése volt, a tudományos igazgató mellett egy ügyvezető igazgató is, a Móra-unoka Vészits Ferenc. Ő a személyi kiválasztás és a szervezeti kontroll biztosító volt a kezdeti időkben, és őhöz tartozott a szépszájú kérdezőbiztos kiválasztása. A Kádár-kor ellentmondásos képletéhez tartozik, hogy ide olyan fiatalokat válogatott össze, akiknek iskolázása, pályakezdete, nota bene politikai megbízhatósága elég problematikus volt – neki viszont volt politikai ereje egy ilyen kényes helyen egzisztenciát, nem egyszer továbbtanulási lehetőséget biztosítani számukra (amire látványos példa Levendél Ádám vagy Hann Endre nehezen induló és lám, magasra ívelő pályafutása). Ő volt és maradt a TK-tól való távozása után is (amikor beléptem én tudományos helyettesként) az MRT elnöki titkárságának vezetője, és érdeklődő jóindulatának jeleként az én első nagyobb (többek közt Trianon emlékét 1972-ben felemlető!) kutatásom elővizsgálatában is részt vállalt, a „családtörténet” első próbája tehát a Móra-leszármazottak körében folyt.

A kutatók zöme közgazdász volt és szociológus lett, de pszichológusok is voltak az alapítók között, velem is jöttek 72-ben néhányan. A tömegkommunikációs témák megrendelője az MRT volt, de itt természetesen nagyobb volt a mozgástér, mint a politikai közvélemény-kutatás területén, amelynek témáit a pártközpont jelölte meg és finanszírozta. Ez utóbbiak között voltak érdekesek és kutathatatlanok is (mint a Szovjetunióhoz való viszony), de unikális eredmények születtek a köztudatban rejlő ismeretekről, gazdasági nézetekről és várokozásokról, aktuális társadalmi-politikai kérdésekről.

Ma úgy emlékeznek vissza a TK-ra az egykori munkatársak, hogy ez egy új, érdekes, szakmai, kötetlen hely volt, és ez valóban igaz, bár akkor okozott némi disszonan-

ciát, hogy korrekt-e kivételezett munkafeltételek között jórészt zárt politikai kör számára végezni társadalomkutató munkát. Én visszatekintően sem látok ebben morális problémát: jó mintavétellel, javuló módszertannal végzett kutatások eredményei máig tanulságosak, és a politikai vezetést legfeljebb szembeállították a köztudat hozzáférhető tényeivel. A pártvezetők a tudományosan megalapozott ismeret- és véleménykutatást kiegészítő információknak tekintették egy többcsatornás rendszerben, ahová befolyt a mindenféle szervezetek által gyűjtött és szűrt (heti? havi?) „agitprop” jelentés. Valószínűleg néhányakat érdekeltek a leegyszerűsített formában is nyakatekert eredmények, ilyen volt mondjuk az *Agitprop Osztály* élén feltűnt Grósz Károly.

Előadásában azt mondta, hogy a TK-ban a legendás Ann Arbor-i társadalomkutató intézet kicsinyített mását próbálta működtetni. Honnan ismerte, hogyan működik egy amerikai társadalomkutató intézet? Mennyire tudott egyáltalán szabadon hozzájutni a nemzetközi szakirodalomhoz?

Az MTA Pszichológiai Intézetben eleinte valóban csak egy-két könyvhöz jutottunk hozzá, bár az intézet munkatársai korábban néhány alapvető munkát meg-megrendeltek a könyvtár számára. Érdekes módon megvolt például Heider egyedüli és egyedülálló monográfiája az interperszonális viszonyokról, a kognitív szociálpszichológia klasszikus műve, ami első olvasmányaim egyike lett. Huszonéves koromban többször jártam Ausztriában, ahol sorozatban vásároltam az ún. *roro* zsebkönyveket, amelyek alapvetően európai szerzőktől és európai kutatási bázison kitűnő kitekintést adtak a pszichológia társadalomtudományi kapcsolódásairól, még a véleménykutatások alapjairól is.

Az amerikai tudományosságról viszonylag halvány elképzeléseim lehettek ebben az időszakban, de hogy ennek a pszichológia társadalomtudományi határvidékén meghatározó a befolyása, ezt nem volt nehéz felismerni. A *Social Research Institute (SRI)* nem egy volt a kutatóintézetek közül, hanem egy kivételes példány: tudtommal az egyetlen állami fenntartású közgondolkodás-vizsgáló hely a legigényesebb interdiszciplináris háttérrel, melynek egyik mély történeti gyökere a Kurt Lewin által alapított csoportdinamikai laboratórium volt. Ez az intézmény szociológusok, pszichológusok és kutatás-módszertani szakemberek válogatott együttesét ölelte fel és szervezeti egységeit kombinálta olyan módon, ami engem a TK-ra emlékeztetett. Első alkalommal, jóval később, 1981 karácsonya táján töltöttem ott egy hónapot mint a legendás Robert Zajonc és az épp akkor hozzátársuló Hazel Markus vendége, akik közlelről megismertettek az intézmény működésével és akiknek tudományos munkáját ezt követően évtizedekig követtem. (Megjegyzem, hogy ez a néhány hét alkalmat adott arra, hogy Zajonc érdeklődéséről a lengyel politika iránt meggyőződjek. Láttam, hogy milyen megfontoltan reflektál a lengyelországi katonai hatalomátvételre. Ugyanez az erős lengyel kötődés inspirálta őt arra, hogy a rendszerváltás után segítsen létrehozni az SRI lengyel mását és partnerintézetét.)

Az amerikai szociálpszichológiáról természetesen mind többet ismertem meg a TK könyvtára jóvoltából, meg hát a Pszichológiai Szemle rovatvezetőjeként recenziós példányokat kértem az amerikai könyvkiadóktól, ami egy kiváló könyvtárfejlesztési lehetőségnek bizonyult. 1981 és 1982 fordulóján ámokfutásszerű látogatást tettem az Egyesült Államokban: egy akadémiák közötti szerződés alapján három hónap alatt tizenkét kü-

lönböző egyetemet kerestem fel mohó tudásszomjjal, s ez nemcsak egy kalandos úti program volt, de jól kiaknázott lehetőség is a szociálpszichológusokkal való ismerkedésre. Ebből a legbüszkébb arra vagyok, hogy olyan fiatalabb szakembereket találtam és kötöttem velük életre szóló kollegiális és/vagy baráti kapcsolatot, mint a nagy szakmai áttörések előtt álló David Hamilton, Susan Fiske, Diane Mackie és többen mások. Ezek meghatározó alakjai lettek az információfeldolgozási paradigmán nyugvó új kognitív szociálpszichológiának, és rendkívüli segítséget jelentettek abban, hogy ennek az évtizedekig domináló törekvésnek a fejlődését nyomon követhessük. A személyes emlékek közé tartozik egy füstös pubban töltött hosszú este Susan Fiske-vel, aki épp akkor szörnyen náthás volt, de elemző gonddal és hihetetlen éleslátással mesélte el nekem az amerikai szociálpszichológiának egy kívülálló számára oly nehezen felderíthető szociometriai szerkezetét. David Hamilton sztereotípiákról szóló klasszikus írása akkor még nem vonzott szakmai közfigyelmet, én voltam az első látogatója Európából és igencsak maradandó emléket hagytam családjában is, amikor egy valódi szörbundában megérkeztem Kaliforniába egy szíjjakkal összefogott hatalmas bőrrönddel, amelyben akkorra már felhalmozott rengeteg szakkönyvet vonszoltam. Ebből a sokkoló élményből, amit nyújtottam, lett egy több évtizedes bensőséges családi barátság.

Ennek az utazásnak az első állomása volt Bill McGuire és Bob Abelson Yale Egyeteme, és ez adta számomra az első igazi áttekintést arról, hogy hogyan néz ki, hogyan működik egy jelentős amerikai egyetem és annak pszichológia tanszéke. A sors különös kegyelméből ezen az úton a Kansas City melletti (eldugott) Lawrence-ben találkozhattam Fritz Heiderrel is, bepillantást nyertem abba milióbe, amiben

élt, megismerkedhettem feleségével, Grace-szel is, aki oly nagy szerepet játszott amerikai pályafutásában. Az asszonyok szerepe ezeknek a világklasszisoknak az életében nagyon fontosnak tűnt, de hát ez nem okoz különösebb meglepetést.

Hogyan fordult az érdeklődése a nemzeti sztereotípiák és az autosztereotípiák felé?

Mint mondtam, a köztudatban élő – az oktatás által is formált – történelemfelfogás érdekelt eredetileg, és ezt a szakdolgozatomban az ún. alapfogalmak absztrakt szintjén ragadtam meg. Egy dolog azonban, hogy hogyan definiálják az emberek, mit jelent számukra a nemzet vagy társadalmi osztály, és egy másik, hogy konkrét nemzeteket és foglalkozási kategóriákat hogyan látnak, ezekhez milyen sztereotíp nézetek kötődnek, milyen különbségeket emelnek ki és milyen értékelési hierarchiákat alkotnak közöttük.

Saját kutatásaim logikája és nem utolsósorban Mérei Ferenc kommentárja ösztönzött engem arra, hogy konkrét nemzetek, társadalmi foglalkozási kategóriák és korszakok felfogását módszeresen tanulmányozzam, amihez az *Osgood-féle szemantikus differenciál* egy nem szokványos, de némi átalakítással különösen alkalmas eszköznek bizonyult. A társadalomszemlélet tanulmányozása során jutottam el a nemzetjellemzésekhez, köztük a magyar autosztereotípiához. Az viszont szerencsés fordulat volt, hogy az általam a '70-es évek elején megkezdett sztereotípiá- (tartalom-) vizsgálatok egyszeriben egy prosperáló szakterület középpontjába kerültek: éppen az említett Dave Hamilton révén az információfeldolgozási paradigma jelentőségét szociálpszichológiában a csoportsztereotípiák (formai) szerveződésében demonstrálták. Az ünnepi kötetben Hamilton kitért arra, hogy az évtizedeken keresztül a szociálpszi-

chológiai szakirodalom figyelmének fókuszában álló sztereotípiakutatás roppant szakirodalmában hosszú időn keresztül sajátos, bizonyos értelemben elszigetelt volt az én sztereotípiatartalmakra és -rendszerekre irányuló vizsgálódásom. Utóbb azonban Eagly, Fiske és mások révén ez a témairány is előtérbe került, mint ahogy utóbb bizonyult úttörő tájékozódásnak keresztkategORIZÁCIÓ tárgykörében végzett kutatásaim sora (magyarán, ha nemzeti és foglalkozási szempontokat keresztvezünk, ütköztetünk, akkor a két szempont milyen súllyal esik latba). A kutatásaim logikája elvitt addig a feltételezésig, hogy az emberek fejében, sőt a közfelfogásban a társadalomról „implikált elmélet” él, a sztereotípiák bizonyosan nem magukban állnak, hanem rendszerbe szerveződnek.

Nyilván gondolkodott azon, hogy ha nem került volna ki a TK-ból és nem lett volna egyetemi oktató, hogyan alakult volna az élete. Mi az, amit nyert volna, mi az, amit veszített volna?

Ez egy szokatlan, de érdekes kérdés, a valóság határain átbillenve. Kezdeném a fonákjával, hogy – szerintem – mi nem lett volna (másként) az egyetemen, ha én nem jövök ide.

Három dolgot emelnék ki. Egyrészt az akkor még csak bimbózó, majd később megerősödő szociálpszichológia más helyet foglalt volna el a pszichológusképzésben, az itt oktatók ismeretek rendszerében. A világ egyetemén két helyen is tanítanak szociálpszichológiát: pszichológiai tanszékeken és szociológiai tanszékeken. Ezen stúdiumoknak az ismeretanyaga részben azonos, de jórészt eltérő is, hiszen az oktatásban más kontextusba kerülnek (és hát bizonyos fókig más iskolákat, más kutatásfolyamokat is képviselnek, tehát némileg eltérő szakirodalomra támaszkodnak). Az ELTE-n a '70-es évek elején a szo-

ciálpszichológia oktatását a BTK szociológia tanszéke vállalta és vitte. Az én megjelenésem, szerepvállalásom és kialakuló szakcsoportom osztotta meg ezt a szerepet, a pszichológusképzésnek saját szociálpszichológiája lett, és a meg-megújuló tartalmi és szervezeti fejlesztésben így lett „négymezős” a pszichológiaoktatás: az általános, a személyiség-, a fejlődés- és a szociálpszichológia alapdiszciplínáira építve. Erre a pszichológusképzésen belül kialakult irányra, területre kezdetben az ELTE-n, majd amikor a képzőhelyek osztódva szaporodtak, akkor országosan is, kihatott az én szakmai érdeklődésem, irányultságom és meggyőződése. Hangsúlyt kapott benne a személypercepció, az attitűdök és sztereotípiák ismeretanyaga, és viszonylag élénk és közvetlen kapcsolatban álltunk a ’80-as, ’90-es évek domináns szakmai irányával, az információfeldolgozási paradigmán nyugvó szociálpszichológiával. Hogy ne csak a pozitívumokról beszéljek, nyilván az én irányultságom és szakmai tapasztalatom befolyásolta azt is, hogy az általunk tárgyalt szakirodalom ugyan kísérleti jellegű volt, de tanítványaim és munkatársaim csak elvétele végzetek kísérleteket. Inkább involválódtak sajátos társadalmi csoportokon vagy reprezentatív mintákon nyugvó sokváltozós leíró vizsgálatokba. Ez valamilyen értelemben egy deviancia volt és hátrány misszióink tekintetében, hogy lépést tartunk a nemzetközi tudományossággal.

Egy másik eltérés – az elképzelt esetben, hogy nem az egyetemre jövök –, hogy a pszichológia tanszékeinek, intézetének szervezeti státusa minden bizonnyal másként alakult volna. A pszichológia a ’70-es évektől kezdődően egy ideológiai szorongatásból kimenekülő, tudatosan fejlesztett szakterület volt, de hogy ez a fejlesztés milyen formát ölt és mit eredményez, abban kinek-kinek lehetett személyes

felelőssége. Az MTA Pszichológia Bizottsága, amelynek elnöke a kritikus időkben Ádám György professzor volt, mellette pedig én voltam a titkár, azt a szerepet kapta, hogy egy ún. Tárcaközi Pszichológiai Bizottság néven összehangolja a különböző minisztériumok pszichológiát érintő fejlesztéseit (kuriózum, hogy ebben az egyeztetésben Vízny E. Szilveszter az egészségügyi minisztériumot képviselte, Hoffmann Rózsa meg az oktatási tárca fejlesztéseire asszisztált). Az ELTE-n ilyen hátszéllel párban fejlődhetett a személyiség- és szociál-szakág. A Bölcsészettudományi Karon a Pesti Barnabás utcai épület 4. emeletén sűrűn lakott szobákban szorongó pszichológia viszonylag szerény befolyást gyakorolt, de ez a helyzet a dékánuságom előtt, alatt és után elég sokat változott. A neveléstudomány árnyékából kikeveredtünk, kezdeményező szerepet vállaltunk a tanárképzés átstrukturálásában, a doktori képzés irányításában és a PhD-rendszer bevezetésében, sőt mi lettünk azok, akik az idegen nyelvű képzést megkezdjük a karon (amit egyébként mindmáig nem követett senki az egész egyetemen). Anélkül, hogy az intézménypolitikai ténykedésem súlyát eltúloznám, azt gyanítom, hogy a 2000-es évek elején ennek volt része abban, hogy a rektori vezetés egy Pedagógiai és Pszichológiai Kar létrehozását kezdeményezte, és hogy ebbe a Bölcsészettudományi Kar Manherz Károly dékán úr vezetésével – minden belső ellenállás és háborgás ellenére – belement. A Kar kialakítása természetesen kollektív munka volt, és karalapító dékánként nagyszerű segítőtársaim voltak. Az események ilyen láncolata nélkül is – mint a hazai tudományosságban általában – biztos, hogy a pszichológia súlya és szervezeti pozíciója erősödött volna, de meglehet, hogy nem lett volna egy új kar alkotóeleme és névadója. Nem zárom ki, hogy az idők múlásával akár

a Természettudományi Kar kereteiben talált volna meg a maga szolid helyét (mint ahogy ez a természet- és társadalomtudományok között hídverő szerepet betöltő szaktudománnyal a világban gyakran megesik, többnyire financiaális okokból).

A harmadik feltételezhető különbség, ha nem jöttem volna az egyetemre, az általában a felsőoktatási reformok és sajátosan a pedagógusképzés területén mutatkozott volna. Mi a rendszerváltó bölcsészkaron megbontottuk a felsőoktatás Kádár-kori rendjét, újrendeztük a hallgató és intézmény viszonyát, az ún. tanegységrendszerrel gyakorlatilag kreditrendszerre vezettünk be, és a tanulmányok szervezésében minden korábbinál nagyobb szabadságot biztosítottunk, többciklusú képzésben gondolkodtunk. Ezeket a változásokat világlátott emberek többen inspirálták: Ritoók Zsigmond, Granasztói György és Klaniczay Gábor, vagy az operatív átalakításban hősi szerepet vállaló Nádasdy Ádám és Papp Lajos és talán nem utolsósorban jómagam. Jogszabályba, minisztériumi vezetésbe, az egyetemvezetés konzervativizmusába egyaránt beleütköztünk, és a felkavaró változtatások után Manherz Károly dékán úrra hárult a konzolidálás. Ennek ellenére és ezzel együtt az ELTE BTK reformjainak jó része fennmaradt, országosan irradiált, megágyazott a kreditrendszer bevezetésének és az ún. bolognai reformoknak. 2000 után, Klinghammer István rektorsága idején a tanárképzés bölcsészmodellje mind erőteljesebben érvényesült az ELTE-n. Ez volt az, amit a bolognai reformok harcaiban az ELTE fel tudott mutatni és országos léptékben is keresztül tudott vinni az oktatási kormányzat fenntartásai és a természettudományos terület nagyon hagyományos elvei ellenében. 2010 után azonban nem állt jól ennek az ELTE tanárképzési modellnek a szénája. A többciklusú rendszernek

a teljes kifutását a tanárképzés gyakorlatában nem tudtuk kipróbálni (jószereivel egyetlen értekezést ismerek, amely a modellnek az elfogadottságát legalább a tanárképzőknek a körében szisztematikusan vizsgálta, európai háttérrel), néhány év alatt visszaállították a tanárképzés osztatlan formáját. A pedagógiai és pszichológiai stúdiumok ismét háttérbe szorultak a diszciplináris tananyaghoz képest, sőt az egységes tanárképzés is – részint – visszabomlott általános és középiskolai tanárok felkészítésére. Meglehet, hogy az ELTE-hez és személy szerint az én nevemhez kötött reformvállalkozásunk csak egy kitérő lesz a pedagógusképzés hazai történetében, de az európai trendekkel való szinkronját, gondolatébresztő, fejlesztő hatásait nehéz elvitatni. Erről lehet szólni elismerően, vagy felelően nekem, de a pedagógusképzés nélkülüm az egyetemen és országosan nem így alakult volna az elmúlt tíz évben.

De most visszatérek az eredeti személyes kérdésekre. 1977-ben konfliktus támadt a TK-igazgató Szecskő Tamás és köztem: „elvesztettem a bizalmát”, ahogy ezt egy hatóság pártbizottsági vita sovány eredményeként leszűrték, felmondtam és állás nélkül voltam hónapokig. Akkoriban ez szokatlan volt, miután hosszú hónapokig megfigyeltek és lehallgattak, nem lehetett tudni, hogy ez mennyiben minősül politikai ügynek. Nagyon tanulságos volt megtapasztalni, hogy a zuhanórepülés idején hogy fordulnak el az embertől (a szó szoros értelmében is), és hányan és kik maradnak, akik érdeklődést és segítőkészséget tanúsítanak. Ha az OM főosztály-vezetője, Kardos József és az ELTE rektora, Ádám György nem vállalja docensi előterjesztésem kockázatát, két forgatókönyv maradt volna. Az egyik az Egyesült Államok: a TK-s konfliktus közvetlen előzménye az volt, hogy a visegrádi keleti–nyugati szociál-

pszichológustalálkozó után értesítést kaptam, hogy az idelátogatók javaslatára a stanfordi híres-neves *Center for Advanced Studies*-nél pályázhatok ösztöndíjra. Gyermeki őszinteséggel meséltem ezt Szecskő Tamásnak, aki – finoman szólva – intézményi és személyes kockázatot talált benne. Ha '77-ben itthon nem boldogulok, akkor feltehetően megkísérlek élni ezzel a lehetőséggel, és – úgy hiszem – meg tudtam volna kapaszkodni az amerikai egyetemi világban. A betagozódás nyilván nagy erőfeszítést igényelt volna, és biztosan nem az intézményrendszer átforgatására fordítottam volna erőfeszítéseimet, de talán még az ideologikus nézetrendszerek és kognitív stílusok tanulmányozását is folytatni tudtam volna. Ennél a fantáziajátéknál könnyebb elgondolni, hogy ha az ELTE nem alkalmaz, akkor is találkozunk Kelemen Lászlóval, és ő éppúgy invitál a debreceni pszichológusképzésbe szociálpszichológiát tanítani, mint tette ezt a valóságban is a párizsi pszichológiai világkonferencián.

Beszéljen a tanítással kapcsolatos nézeteiről, mit tartott fontosnak ezen a téren és miért? Különösen jó lenne, ha beszélne a debreceni évekről, az ottani pszichológiaszak-alapításról. Az úttörés élvezetével gyűjtöttem a szociálpszichológia oktatásához anyagot (felhasználva a szociológiai tanszéken kiadott szöveggyűjteményeket és különösképpen azokat a tanulmányválogatásokat, amelyeket több, tartalmilag változó kiadásban *Csoportlélektan* címen Pataki Ferenc, *Szociálpszichológia* címen én jelentettünk meg, majd Csepeli György tudománytörténeti céllal adott ki a Gondolat Kiadónál), és különböző változatokat próbáltam ki a tananyag felépítésére. A több szellemi gyökérből táplálkozó empirikus szociálpszichológia ismeretanyaga elég szövevényes, viszonylag távol eső tan-

anyagrészek között is van történeti és gondolati összefüggés, így kiváltképp alkalmas arra, hogy gondolkodtató kérdéseket tegyünk fel. Törekedtem az empirikus vizsgálatok részletező bemutatására, de arra is, hogy a hallgatókat ráhangoljam az összefüggések keresésére. Ezért is a szociálpszichológiai vizsgák hosszú időn át elég komoly próbatételt jelentettek, amelyre a hallgatók sok napon és éjszakán keresztül intenzíven készültek. Ezeknek a vizsgáknak mind Budapesten, mind Debrecenben volt egy szűrő szerepe is, és ugyanakkor sokakkal találkoztam, akik utólag jóízű gondolkodtató feladatként emlékeztek rájuk. Két, bizonyos fokig elágazó törekvés vezetett az oktatásban: egyfelől azt éreztem kötelességemnek, hogy a nemzetközi (mi évtizedeinkben döntően amerikai) főáram aktuális mondanivalóját közvetítem, hallgatók nagy tömegéért viselt felelősséggel ne egyedi leágazásokat vagy kuriózumszerű ötleteket mutassak be, kapcsolat- és versenyképessé reméltem tenni hallgatóinkat.

Másrészt a szociálpszichológia esetében megkerülhetetlen volt, hogy az emberek társadalmi viszonyairól szólva a tudományos nézőpont és bizonyítás feltételei között társadalmi-politikai dilemmákat érintsünk. Úgy gondolom, hogy e tekintetben a rendszerváltásnak sem kellett semmit korrigálni a mi szociálpszichológiai tananyagunkon és mondanivalónkon: itt csak utalok a személyes értékrendszerek, a különböző kognitív stílusok, a kognitív konzisztencia torzító hatásai, vagy az előítéletesség bemutatására.

Nem volt számottevő különbség abban, amit Budapesten vagy Debrecenben tanítottam, ugyanakkor a két hely szellemisége – a hallgatók összetétele miatt – nem kis mértékben különbözött egymástól. Különösen akkor, amikor a pszichológia szak az igényekhez képest nagyon szűk hallgatólétszámmal

rendelkezett Budapesten, volt valami társadalmilag és intellektuálisan belterjes az ELTE-oktatásban, némileg elkényeztetett és finnyás jelleg. A KLTE-n sokkal változatosabb volt a hallgatók összetétele, ennek megfelelően többet jelentett és többet hozott számukra a pszichológia szak látogatása. Több ambíciót érzelttem bennük, és ezért is számomra különösen kedves volt ott tanítani. Kelemen László professzor helyi gárdája mellett a fontos alapdiszciplínákat budapesti lejárók nyújtották, olyan erőfeszítéssel, amit anyagilag tulajdonképpen nem is lehetett igazán honorálni. Magam részéről egy fiatal kutatói kört alakítottam ki (többek között a későbbi vezető Münnich Ákos és Bugán Antal, Sziszik Erika és Aczél Ágnes, Mészáros Aranka és a korán elhunyt Sallay Hedvig részvételével), amely *Debreceni komplex tudatvizsgálat* címen a nevelési rendszer és devianciák érzékeny társadalmi kérdéseiről az attitűdmérések rendezett tömegét végezte. Szükség volt arra is, hogy a neveléstudomány oldalán kissé képlekeny helyet elfoglaló pszichológia szervezeti helyzetét megszilárdítsuk, ezért is a budapesti teendőim mellett időszakosan átvettem a tanszék vezetését, és a szaporodó számú oktatók segítségével és érdekében igyekeztem megtenni mindent, hogy önálló pszichológiai intézet jöjjön létre a BTK kereteiben. 8-10 évig volt intenzív munkakapcsolatom Debrecennel. A létrejött intézetnek a vezetésére azonban már nem tudtam vállalkozni, nem utolsósorban azért, mert akkor indultam hosszabb útra az Egyesült Államokba.

Beszéljen arról a törekvéséről, hogy amerikai szakkönyvek legyenek elérhetők magyarul. Miért tartotta ezt annyira fontosnak? Milyen akadályokba ütközött?

Az volt a célom, hogy az oktatás évtizedes elmaradását behozzuk, és előbb-utóbb el kellett

és el lehetett érni azt a helyzetet, hogy a legfrissebb és legjobb amerikai tankönyveket használjuk a képzésben.

A sors különösen kegyes volt, a 2000-es évek fordulóján a legismertebb és legtöbbször értékelt amerikai tankönyveket barátaim, Susan Fiske és társszerzővel Diane Mackie írta, ezeket az ő hozzájárulásukkal ültettük át magyarrá.

Ugyanakkor az Osiris Könyvkiadóval való együttműködés keretében két sorozatot is indítottam, annak jegyében, hogy segítse a hallgatóknak és a szociálpszichológia aktív művelőinek a tudománytörténeti átlátását és előrettekintését. Ezt szolgálta egyfelől *A szociálpszichológia klasszikusai* sorozat, amelyben teljes Heider- és Festinger-monográfia, illetőleg a szerzővel együtt, de általam is válogatott Zajonc- és McGuire-gyűjtemény, továbbá az általam klasszikusnak deklarált kortárs Hamilton- és Fiske-összeállítás is megjelenhetett magyar nyelven.

A másik sorozat címét – *A szociálpszichológia második évszázada* – McGuire-től kölcsönöztem, aki még a '90-es években jóslatokba bocsátkozott szakmánk kilátásait illetően. Ennek a kiadványsorozatnak az egyes köteteit magam válogattam, de a legfontosabb döntés maguknak a szerzőknek a kiválasztása volt. Ez ugyanis nem ízlésítélet, hanem egyfajta jóslat: kinek a munkássága lesz mértékadó a rákövetkező években, évtizedekben.

És ma már elmondhatjuk, hogy nem volt rossz döntés Banaji és Jost, Sidanius és Kruglanski munkáinak a kiadása. Ezek a kiadványok mind azt szolgálták, hogy társadalmatudományi szakmánk történeti fejlődésmenetét, ennek összefüggéseit megismerjék a hallgatók. Valamint ki-kik tehetsége szerint legyen képes megítélni, hogy milyen irányba mutat a szakma fejlődése.

Számos európai országban igyekeznek a kurzusokat angolul tartani, és a diákok angolul vizsgáznak. Mi erről a véleménye? Az ELTE-n az idegen nyelvű MA és BA gondolata mikor született meg, és hogyan látja a jövőjét?

A pszichológia egyetemes igazságokat ígérő tudomány, még ha ezer szállal is kötődik ahhoz a közeghez, amelyben kutatják és kiépítik. Ez egy alkalmas terület arra, hogy világnyelven tanítsák és tanulják, ami a jövőbeni szakmai kommunikációt is nagyban segíti. Az angol kurzusok és vizsgák elszaporodásának van két természetes előfeltétele: legyen, aki az autentikus nemzetközi szakirodalom nyelvéen nem csak olvas, hanem tanítani is tud, és a hallgatók nyelvi felkészültsége is legyen elegendő, hogy ezen a kicsit mesterkéltn, furcsa szaknyelven előbb-utóbb értsenek és beszéljenek. Amikor közel fél évszázada a szociálpszichológiát megkezdtek tanítani Magyarországon, akkor nyilvánvalóan egyik feltétel sem volt meg. Mint az ELTE angol nyelvű képzése példázza (amit a '90-es évek elején a Magyarországra külföldieket toborzó *College International* megkeresésére indítottunk el), az oktatói gárda mára már kiépült. Eredményesen, sőt növekvő vonzerővel képes angol nyelvű oktatást folytatni (ami épp most terjed majd ki a harmadik ciklusra, a PhD-képzésre). Ezen a szakon az angolnyelv-tudás már hosszú idő óta a felvétel és a túlélés követelménye. Az angol nyelvű szakszövegek olvasása magától értetődő része a szemináriumi munkának és természetes előfeltétele a dolgozatok és értekezések elkészítésének.

Ez a tendencia nyilván tovább erősödik, azt azonban – némileg görcsösen ragaszkodva a Magyar Tudományos Akadémia 19. században megfogalmazott rendeltetéséhez – fontosnak gondolom, hogy a pszichológiának meglegyen a magyar szaknyelvre és mértékadó irodalma, ilyen értelemben se szakadjon ki

a hazai kulturális közegből, hanem legyen tárgya a szélesebb körben folyó értelmiségi diskurzusnak, az iskolában is építgetett, erősített közműveltségnek. Ma gyakran alkalmazunk emelkedett kifejezéseket, az azonban meggyőződésem szerint egy valódi nemzetstratégiai kérdés, hogy a korszerű tudományosság elérhető legyen magyar nyelven is, miközben elemi szükségletünk, hogy művelői benne legyenek a nemzetközi vérkeringésben. E tekintetben különösnek tartom, hogy akár az ELTE-n a pszichológia az egyetlen szak, ahol rendszeres idegen nyelvű képzés folyamatosan zajlik, fejleszti magukat az oktatókat és alkalmat kínál hazai és külföldi hallgatók találkozására.

Tanárként milyen tulajdonságokkal rendelkező diákokra figyel fel? Milyen tulajdonságokat tart előnyösnek, amikor valakit doktori hallgatóként elvállal? Mit gondol arról, hogy egyre több tehetséges pszichológiahallgató megy külföldre?

Arról, hogy a tehetséges hallgató rövidebb-hosszabb ideig külföldi tanulmányokat folytat és tapasztalatokat szerez, a magam részéről a legjobbakat gondolom. Őszintén sajnálom, hogy a mi korosztályunknak erre már csak felnőtt szakemberként volt lehetősége, magam 30 éves voltam, amikor szakmai útra tudtam menni Angliába, a *London School of Economics*ra Hilde Himmelweithhez és a sheffieldi egyetemre, Peter Warrhoz: az előbbi irányította rá a figyelmemet az eszmei tartalom és a gondolkodási stílus kettősségére, az utóbbi a személypercepció kutatási eredményeinek és módszertanának a szervezeti-alkalmazási lehetőségeit mutatta be.

Mindkettő fontos támpont volt későbbi munkámban, olyasmi, amire az ember töméntelen szakirodalom olvastán sem ébred rá önerőből.

Kifejezetten örülök annak, hogy a rendszerváltás idején egyike lehettem azon felsőoktatási vezetőknél, akik az európai hídverést megnyitó Tempus programokat (az Erasmus elődjét) kidolgozták és indították. Kevesen tudják talán, hogy maga a Tempus szó, az európai címke is magyar lelemény volt. A műegyetem kiváló nemzetközi rektorhelyettese, Lajos Tamás sok más felsőoktatási reformmunkálat közepette ötlötte ki ezt a betűszót is. Részt vett és úttörője volt ennek az európai kezdeményezésnek, amelynek a hazai szervezeti kereteit is kreatívan alakította. A műegyetemi és bölcsészkar reformkedv a '80-as, '90-es évek fordulóján ösztönözte egymást, és magam is részese voltam a szakértői csoportnak, amely a Tempus első kelet-európai pályázatait Brüsszelben értékelte.

A hallgatók mai elvándorlása az más, több és rosszabb, mint külföldi tanulmányok folytatása. Ennek vannak szociálpszichológiai vonatkozásai is, amit doktoranduszaim egyike, Baumstark Bea már évekkel ezelőtt témájául választott, s társadalmi problémává válhat, ha az ország értelmiségmegkötő ereje nem erősödik. Az különösen fájdalmas, hogyha tehetséges hallgatók döntenek úgy, hogy egy életre elhagyják ezt az országot, aminek több példáját magam is megtapasztaltam és szomorúan látom.

Milyen hallgatóra figyelek fel? Erre közhelyesen azt mondanám, hogy mozgékony szellemű hallgatóknak tudok igazán örülni, akik lényeglátóak, strukturáltan gondolkodnak, kritikai fenntartásokkal élnek és újszerű konstruktív megoldásokat találnak. Ezek egy oktató részéről valószínűleg nem nagyon specifikus igények, az viszont talán pedagógiai gyengém, hogy kissé egyoldalúan figyelek és figyeltem a jobb intellektuális teljesítményekre, és kevésbé voltam ráhangolva a gyengébben teljesítők egyéni értékeire és előre-

haladására. A korlátoltság a tudálékossággal és a konfúzióval együtt engem pedagógushoz már-már méltatlan módon türelmetlenné tett, ma már ezt jobban tűröm. Sokakkal szemben én megbecsültem az öntudatos embereket, örömet leltem abban, ha volt humoruk, kifejezetten érdekelt és megfontoltam, ha bíraltak, talán a megbízhatatlanság volt az, ami kihozott a sodromból.

Élete jelentős részét vezető pozícióban töltötte el. Mi volt a vezetői koncepciója, hogyan választotta ki munkatársait? Az utóbbi évtizedekben erősen foglalkoztatta a kontraszelekció kérdése, vajon vezetőként hogyan küzdött meg ezzel a jelenséggel?

Mint ezt most már többször érintettük, '72-ben lettem első ízben vezető. A TK igazgatóhelyettesége akkor az állami nómenklatúrában egy minisztériumi főosztály-vezetői posztnak volt megfelelő. Az azóta eltelt évtizedek alkalmat adtak arra, hogy megtanuljam, hogyan vezessek egy értekezletet (lehetőség szerint derűsen) és mit várjak egy titkárnőtől (akit ma angolszász eleganciával asszisztensnek szeretnek nevezni, és aki nélkül számomra folyamatos és rendezett vezetői munka gyakorlatilag elképzelhetetlen). Ugyanakkor „a vezető pozíciót betölteni” kifejezést az én esetemben túl statikusnak érzem, mintha valaki elfoglalna a hierarchiában egy magasabb helyet és ott több-kevesebb szorgalommal intézkedne. Az én pályafutásom során nem találnak egyetlen olyan „pozíciót”, amit a szervezeti viszonyok tevékeny alakításával nem magam hoztam volna létre, vagy hangoztam volna át, tehát a vezetés nálam mindenkor szervezetfejlesztéssel kapcsolódott össze, feladatok kitűzését és megoldását jelentette. Lett légyen szó általunk létrehozott szervezeti egységekről vagy hatékonynak gondolt testületekről (amilyen a már szóba ho-

zott Tárcaközi Pszichológiai Munkabizottság, a Közoktatási Modernizációs Közalapítvány kuratóriuma vagy legutóbb a Nemzeti Bologna Bizottság pedagógusképzési albizottsága volt, hogy csak az országos kisugárzásukat említsem). Bármennyire dinamikus formálódott és váltakozott az én vezetői szerepem, azt el kell ismernem, hogy hűségem az ELTE-pszichológiához azzal járt, hogy 30 éven át – ilyen vagy olyan módon, közvetlenül és/vagy áttételeken át – vezettem ezt az egyetemi szakterületet, ez azért elég monotonnak tűnhetett többek szemében, akik fél életüket a velem való együttműködésben töltötték...

Tapasztalataim szerint a munkatársak kiválasztásában az embernek nincs mindig szabad keze, de mozgásterével úgy kell élnie, hogy az a szervezetfejlesztési célt szolgálja, a működőképességet. Értelemszerűen más karakterekre és más képességekre van szükség egy kar irányításában, mint egy új oktatási terület szisztematikus tantervfejlesztésében, mások kellene egy forráselosztó fórum hatékony működéséhez, mint az adatfeldolgozás szervezett munkájához. A szervezeti célszerűségeken túl visszatérően volt bennem elfogultság, ha a jó teljesítményt vagy annak alapos reményét olyanokban fedeztem fel, akiknek társadalmi hátrányuk vagy kívülállásuk miatt ezért különösen keményen kellett megküzdeni. Pszichoanalitikusom lenne hivatott megmagyarázni, hogy az ő pályájuk segítségével, sőt szolgálatában sok esetben miért mentem elég messze. A tudományos talentum értékelésénél – nyíltan bevallom – számomra mindig is fontosabb volt, hogy valakinek legyen eredeti gondolata és személyes mondanivalója, mint a ma kultikusan tisztelt publikációs szám és idézettség, ami nyilván összefüggött azzal, hogy magam vonatkozásában sem foglalkoztam ez utóbbikkal túl sokat. Ha őszinte vagyok és felidéz-

zem, hogy a szervezetfejlesztés mindenhol és mindenkor, szinte elkerülhetetlenül, csoportok és személyek közötti konfliktusokkal jár, akkor megkockáztatom, hogy az intellektuális értékek mellett szememben fontos volt az emberi lojalitás, a baráti megbízhatóság az együttműködés egymás mellé rendelt vagy hierarchikus formáiban.

Ami a kontraszelekciót illeti, az a társadalom működésének egy vészes módja. Magam a kontraszelekció-élménnyel foglalkozom, hogy az emberek úgy érzik-e, hogy az értékek és a társadalmi pozíciók egymástól elszakadtak és egymás ellentétébe fordultak, az értékes veszít, az érdemtelen nyer. Az ilyen élményekben természetesen sok a szubjektív elem, de ha társadalmilag tömegessé válik, akkor feltétlenül figyelmet érdemel, mert nehezen elbírálható valóságtartalmától függetlenül a társadalmi elégedetlenség tükré és forrása. Én csak remélni merem, hogy az a szervezetfejlesztési munka, amit végeztem, különböző időpontokban különböző helyeken, nem keltett ilyen élményeket sem a külső szemlélőben, sem magukban az érintettekben. Ami pedig a kiválasztás tárgyi mutatóját, eredményét illeti, íme, itt van a maguk által szerkesztett kötet. Ez tanúsítja, hogy tanítványaim, kollégáim és kortárs barátaim között mennyi az értékes szakember és – akár egy ilyen alkalommal – mondanivalójukban mennyi az érték.

Miért kezdte el felkarolni az iskolapszichológiát? Mit várt ettől? Mivel és hogyan tudta a '70-es évek végén a minisztériumi embereket meggyőzni arról, hogy iskolapszichológiára szükség van?

Meggyőződésem, hogy a pszichológia és neveléstudomány egymással szoros kapcsolatban van, a pszichológia közvetlenül és közvetve kamatoztatható nevelőintézményekben.

Mondhatjuk, hogy ez egy családi felismerés, de ez a gondolat mindig is jelen volt egyetemi szervezetfejlesztő munkámban, aminek betetőzése a Pedagógiai és Pszichológiai Kar létrejötte. Az iskolapszichológus az én nézőpontomban az a szakember, aki közvetlenül megjelenik és részt vesz az iskola életében, és szaktudását ennek szolgálatába állítja. Van egy helyes és szükséges hazai hagyomány, amely a gyermekekkel foglalkozó klinikusok számára intézményes kereteket kínált nevelési tanácsadók rendszerében, amit át lehet formálni, át is lehet nevezni a pedagógia szakszolgálat részének. A problematikus vagy kifejezetten patológikus esetek kezelésén túlmenően azonban megítélésem szerint az iskolai közösség alakítása, a tanulók közötti kapcsolatok, a tanulókkal való bánásmód és a tanári kar szervezett együttműködése mind kínálnak pszichológusi feladatokat. Ezen alkalmazott pszichológia iránt ELTE tanszékünkön Porkolábné Balogh Katalin és munkatársai nagy fogékonyságot tanúsítottak, szakmai műhelyük fontos kiindulópontja az iskolapszichológiai hálózat kiépítésének. Magam részéről az országos fejlesztés koncepciójának kidolgozásában akartam és tudtam segíteni, és abban, hogy az oktatási kormányzat adjon lehetőséget az iskolapszichológus szerepkörének kikísérletezésére. A '80-as években a Minisztertanács elnökhelyettese egy alkalommal fogadott, meghallgatta és támogatni tudta ezt az elgondolást. Ritkán fordultam meg a Parlamentben, ez egy igen emlékezetes alkalom volt, amikor Csehák Judit egy, a pártállam irodáitól merőben eltérő, kulturált közegben elegánsan és értően tárgyalt erről a fejlesztési lehetőségről, majd – mint emlegetni szoktam – életem legnagyobb szervezetfejlesztési ajánlatként több tucat álláshelyet bízott ránk, hogy töltsük be és gyűjtsünk az iskola terepén tapasztalatokat a hálózatépítéshez.

Hogy milyen is egy jó iskolapszichológus, azt gyermekeim révén az Egyesült Államokban egy omnipotens iskolai tanácsadó személyében megtapasztaltam. Ez a személyes élmény megerősített abban a meggyőződésben, hogy nem indultunk el rossz úton ezzel a kísérlettel. Egy országos hálózat építéséhez zaklatott idők, veszélyeztetett állások, magukra hagyott iskolák átmeneti állapota a rendszerváltás után nem teremtett optimális feltételeket. Ha az iskolaügy központosítása egy olyan rendezés irányában hat, hogy az iskoláknak legyen szakosodott iskolapszichológusa, ezt én szakmánk és a nevelésünk szempontjából egyaránt előrelépésnek tekintem. Azt viszont szomorúnak tartanám, ha a magyar virtus szellemében a pszichológia különböző ágai egymásnak feszülnének, az új alkalmazási lehetőséget nyitó hálózat kiépítését a szakmai belviszályok lerontanák.

Mivel magyarázza, hogy jelenlegi tervek szerint a pszichológiai tanulmányokat szűkíteni akarják a tanárképzésben?

Nyilván a pszichológiának nemcsak az iskolapszichológus szakember képében van helye a nevelésügyben, hanem jól tudjuk, hogy az oktatás hatékonysága és az eredményes szocializáció szempontjából szinte perdöntő maguknak a pedagógusoknak, a tanítóknak és tanároknak a pszichológiai és pedagógiai felkészültsége, érzékenysége és tudatossága. Felsőoktatási reformok többszörösen érintették a pedagógusképzést. A bolognai rendszer bevezetésekor egymással vetélkedő elvek voltak, hogy a tanári felkészítés legdöntőbb eleme a diszciplináris tudás biztosítása, vagy a pedagógiai-pszichológia komponens. Senki sem vitatja, hogy mindkettőre szükség van, abban viszont eltérőek az álláspontok, hogy ezeknek mekkora legyen az egymáshoz viszonyított súlya, hogyan kapcsolódjanak egy-

máshoz, melyikre milyen módon van szükség az iskola gyakorlatában.

A bolognai rendszerű tanárképzés ki-munkálásában – előkészítésében, vitasoro-zatában, szabályozásának kidolgozásában, bevezetésének lebonyolításában – mintegy hét évet töltöttem el. Ez természetesen egy ki-terjedt csapatmunka volt, változó minisztéri-umi és társintézményi résztvevőkkel, és az ELTE tanárképzés és -továbbképzés felelős közreműködőivel, élen Nádasi Máriával, H. Nagy Annával és Kollár Katalinnal. Mi abból indultunk ki, hogy ma, a társadalmi külön-b-ségek és súlyos hátrányok időszakában a pe-dagógiai-pszichológiai kompetenciák első-rendűen fontosak. Mint ahogy a pedagógus motiváltsága is perdöntő, ezért a felsőfokú ta-nulmányok második, mesterciklusában maga a hallgató válassza a tanárképzés útját, önte-vekenyen felelős elkötelezettséggel. A Kádár-korszak tanárképzésében kiérlelt hagyomány viszont az (amihez a természettudományi tanárképzés oktatói konzekvensen ragasz-kodtak, arra hivatkozva, hogy az önkéntes választás rendszerében elfogynak a tanárje-löltjeik, és hogy a diszciplináris ismeretek át-adására a két ciklusban együtt is viszonylag kevés idő jut), hogy 18 éves korban lépjenek a fiatalok a tanárképzés útjára és osztatlan kép-zés keretében jussanak el a tanári képesítésig. 2010 után a bolognai rendszerrel kapcsolatos problémák tömkelegéből az oktatási kor-mányszak kiemelte a tanárképzés területét, felülvizsgálta a korábbi jogszabályokat és visz-szaállította ez utóbbi modellt. Ennek jegyében csökkent radikálisan a pedagógiai-pszicho-lógiai stúdiumok aránya, bomlott szét az egységes tanárképzés szakterület és iskolatí-pus szerint, és helyeződött át a hangsúly a szakpáros képzés diszciplináris tartalmára. Attól tartok, hogy e visszaváltásban indokolatlanul nagy szerepe volt a képzőintézmé-

nyeken belüli hatásköri-finanszírozási vetél-kedésnek, és ugyanakkor eltántorodtunk az eu-rópai uniós fejlődéstrendektől. Az azonban vívmány, hogy a tanítóképzéshez hasonlóan a tanárképzésben is minden korábbinál na-gyobb szerepe lett és maradt a gyakorlati fel-készítésnek, és a hullámzó viták kétségtele-nül ráirányították a figyelmet a tanárképzés fontosságára, amely – mint tudjuk és mond-juk – a köznevelési rendszer hatékonyságának talán legfontosabb tényezője.

Miért kezdte érdekelni a jog és pszichológia kapcsolata? Mi az, ami a két tudomány ta-lálkozási pontján leginkább izgatja intellek-tuálisan?

Bár az utóbbi években sokat foglalkoztam – egymástól nem is függetlenül – a pedagó-gusképzés országos és helyi ügyeivel, valamint az ELTE és szakterületünk szervezetének fejlesztésével, de mellettük követtem és kí-sértem azt a nagy szemléleti változást, amely a szociálpszichológiai kutatásokban a '90-es évektől kezdődően végbement.

Az információfeldolgozási paradigmán nyugvó kognitív irány eredményeire és mód-szertani tanulságaira is építve az affektív problematika, az érzelmek világa kapott egy-re növekvő hangsúlyt, ezen belül a nagycso-portokra jellemző és viszonyaikat színező ér-zelmek is. A társadalmi nézetrendszerek szisztematikus kutatását egy magyar és angol nyelven egyaránt megjelenő monográfiával le-zártam, majd ezt követően a társadalmi köz-érzet problematikája felé fordultam (ami em-lékeztet ugyan a szubjektív jólét sok oldalról vizsgált kérdésére, de mégis némileg más: mind szubjektuma, mind tárgya markánsan tár-sadalmi). A rendszerváltó Magyarország szakmai szempontból különösen hálás terepe a társadalmi közérzet kutatásának. Ugyanis ami állampolgárként feszítő és nyomasztó, az

a szociálpszichológus számára érdekes és stimuláló jelenség: a közérzet hagyományosan rossz és a rendszerváltó Magyarországon hullámzóan bár, de romlik. Ennek a dinamikája és megnyilatkozási formái, társadalmi feltételei és különbségei mind vizsgálatra érdemesek. Megjegyzem, hogy ezeket taglalták levelező, ill. rendes tagi akadémiai székfoglalóim is. A társadalom intézményrendszere, deklarált és működő normavilága nyilvánvalóan szerepet kap a közérzet alakulásában. Az utóbbi években a magyar jogrendszer részletekbe menő átépítése is ki kellett, hogy váltson érzelmi reakciókat – annak függvényében, hogy ki hogyan fogja fel a demokrácia elveit és mibenlétét. Magam és fiatalabb kollégáim egy immár folytonosan működő műhelyt alakítottunk ki a jog szociálpszichológiájának kutatására, ami nemzetközi viszonylatban is figyelmet érdemel, mégpedig kettős értelemben: egyrészt mert a jog tradicionális pszichológiája egy kifejezetten alkalmazott terület, amely a jogi eljárásokba bevont pszichológus tudását gyűjti és használja fel, tehát ehhez képest a közélet szociálpszichológiája egy merőben új aspektus. Másrészt szinte velünk egy ritmusban indultak meg rangos kutatások az Egyesült Államokban, mindenekelőtt az egyenlőség-egyenlőtlenség viszonyaihoz kötődve alakult ki egy-két műhely, nem utolsósorban a Harvardon.

Ha ennek a témaválasztásnak és közösen végzett kutatássorozatnak a személyes jelentőségét firtatjuk, akkor fel kell idéznem, hogy a pszichológia és a társadalomtudományok viszonya a kezdetektől fogva foglalkoztatott. Ezzel kapcsolatosak voltak első olvasmányélményeim, erről szolt a *Magyar Pszichológiai Szemlében* megjelent összegző írásom is. Az idők folyamán kötetszámra tárgyaltam a pszichológia és egyes társadalomtudományok kapcsolatát, foglalkoztam – nemcsak a neve-

léstudománnyal, hanem – a történetírással, a politikatudománnyal, a közgazdaságtannal közös területekkel és az áthatásokkal.

Amikor tehát a jog és szociálpszichológia nexusát kezdtük vizsgálni, akkor egy rég hiányzó láncszemet pótoltam, mert ez teszi teljessé a pszichológia és társadalomtudományok közötti kapcsolatrendszer felderítését – ami-re egyébként a maguk által szerkesztett kötet címe nagyon találóan és személyhez szólóan utalt.

Mire készül a jövőben?

Az eddiginél kevesebb hivatali életre és több élvezetes elmemozgató munkára. Két nagyobb feladatot is látok magam előtt. Egyfelől az épp olyan volumenű kutatássorozat után, mint ami a sztereotípiá-monográfiámat anno megalapozta, össze kellene foglalni a társadalmi közérzetre, érték- és normavilágra vonatkozó vizsgálataimat, ebből is van vagy 17, többnyire kiterjedt, nagy országos reprezentatív mintákon. Ki lehet olvasni belőlük fejlődéstendenciákat, tükrözik a társadalmi politikai változások indítékait és kihatásait. Apró mozaikok már megjelentek, de természetesen más lesz az az összkép, ami ezek összességéből kirajzolódik. Bízom benne, hogy az ELTE Eötvös Kiadó a hosszú jó együttműködés okán – és nem csak gondos és gondoskodó vezetőjéhez, a fiamhoz fűződő kapcsolat alapján – ki fog adni egy ilyen kötetet. Van egyébként egy hízelgő publikációs lehetőségem az Oxford University Press politikai pszichológiai sorozatában, és valóban, ha szociálpszichológiai tanulságok túlnyúlnak a hazai kereteken és nemzetközi érdeklődésre számot tarthatnak, akkor ennek a monográfiának is megszülethet az angol mása.

Másfelől ebben az életkorban kedves köteletség valami summázatát adni a tudományos miliőnek és munkásságnak, mintegy el-

számolásként is. Ebben a műfajban – ha időm ezt engedi – a szociálpszichológia át-amerikanizált korszakáról adnék számot, a világháború utáni évtizedeitől fel egészen az ezredfordulóig. Nem vitatható ugyanis, hogy ebben az időszakban az amerikai szociálpszichológia irányvétele, az ottani társadalmi-kulturális feltételekben gyökerező problematikája, módszertana és megélt krízisei szabták meg e szakterület fejlődését. Egy időben szinte kitöltötték ennek a medrét, utóbb meghatározó befolyásuk alá vonták az Európában éledező szakterületet, amelyben hovatovább már partnerre találnak. Magának a szociálpszichológiának a helye a társadalomtudományok körében is annak a folyamán, hogy a szociológia és pszichológia milyen szerepet játszik az Egyesült Államok szellemi életében, és más közegben e szerep más volt és más is lesz. A szociálpszichológia és a demokrácia, ennek amerikai elvei és gyakorlata szintén összefüggnek egymással, felívelő vagy hanyatló fázisuk párhuzamosan jelentkezik. Egy ilyen történeti áttekintésnek nyilván érdemes lenne kitékinteni a szociálpszichológia hazai térhódítására, sőt módszeresen bemutatni annak folyamatát. Mátrai László, aki a Kádár-korszakban hosszú időn át volt az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnöke, aki igen okos, teljesen meghasonlott és elég maliciózus ember volt, évekig riogatta azzal a környezetét, hogy egyszer majd megírja a tudományos közélet szociálpszichológiáját, benne kortársainak és kollégáinak őszinte bemutatását. Én nem tervezek egy ilyen arcképcsarnokot, de művelődés- és intézménytörténeti szempontból sem tartom közömbösnek felvázolni a szociálpszichológia meghonosodásának évtizedeit.

Közbevetőleg, élete során főképpen kvantitatív kérdésekkel foglalkozott, de azért volt arra is

példa, hogy kvalitatív elemzéssel tevékenykedett. Mi a véleménye a két módszer helyéről a szociálpszichológiai kutatásokban?

Említettem már, hogy a szociálpszichológiai tudatvizsgálatokban számomra különösen vonzó volt, hogy az emberek nézeteiről tényeket ragadhatunk meg és gyűjthetünk. Egy ideológiával átítatott korszakban ennek az ígérete és valamilyen formában a megvalósítása csodálatos áttörésnek tűnt. A tények gyűjtésének és elemzésének a számszerűsítés elengedhetetlen és értékes módja akkor is, hogyha a szociálpszichológia történetében hullámokban újra és újra megjelenik a kétely, hogy mik is a tények és miről tanúskodnak az elvont számok. Az emberi gondolatok, érzések, megnyilatkozások árnyaltabb és mélyebb megértésében a kvalitatív módszereknek nyilván nagy szerepe lehet, és a kvantifikáció mámorából felocsúdva teljesen helyénvaló – több területen egyedül a helyénvaló – a kvalitatív információk feltárása és kiaknázása. Ha azonban a szociálpszichológiában ma divatos kvalitatív megközelítés hatalmasodna el rajtunk, akkor félok, hogy a megismerés eredményei szétfolyóak lesznek, nem kumulálódnak, esetiek és nem állnak össze strukturált egésszé. Saját szakmai érdekerületemen – ha ilyen nagyobb globális megoldásokról kell gondolkodnunk – nélkülözhetetlennek tartom az igényes kvantifikációt, amelyet viszont segít értelmezni és árnyaltabbá tesz a személyes narratívák előhívása és értő analízise. Lehetőségeim szerint ilyen értelemben törekedtem is e kettő súlyozására és egyidejű alkalmazására.

Hogyan látja a szociálpszichológia és más pszichológiai diszciplínák kapcsolatát, a pszichoanalízishez, az evolúciós pszichológiához, és a ma nagyon népszerű kognitív idegtudományokhoz fűződő viszonyát?

Ez nem is egy kérdés, hanem egy igen szövevényes kérdéskör. A pszichoanalízis természetesen a maga nézőpontjából behatóan foglalkozik az emberi kapcsolatokkal, ilyen értelemben társa és versenytársa a szociálpszichológiának. Történeti útjuk nem egyszer találkozott, de hosszabb távon szétvált egymástól. Ennek oka alighanem az, hogy más tudományfelfogás jegyében dolgoznak, a módszeres tapasztalatgyűjtés értelme más a két gondolatkörben, a szociálpszichológia területén sokak szemében a kísérletezés és a lehető legmagasabb szintű kvantifikáció a tudományosság mérceje. És él egy olyan gyanú, hogy a pszichoanalízis egy kaptafára húzza a személyiség és a viselkedés értelmezését, amire például a pszichohistory közös érdekeltégi területe látványos példákat mutat. A fenntartások mellett tudnunk kell, hogy például az előítéletek és előítéletes személyiség kutatásában a pszichoanalízisnek meghatározó tudománytörténeti szerepe volt, és a pszichoanalitikus megközelítés ma már nincs dogmatikus előfeltevésekhez kötve, a korábbiaknál sokkal rugalmasabb és ötletesebb az emberi viszonyok személyiség-központú tanulmányozásában. Ezt – hogy ismét egy személyes vonatkozást hozzak szóba – New Yorkban praktizáló pszichoanalitikus lányomtól megtanulhattam. Ő megközelítésmódjában ugyan eltávolodott a szociálpszichológiától, de érdeklődésének és publikációinak tárgyában szorosan érintkezik vele. A szociálpszichológia családi „vérvonala” egyébként övele és nélküle töretlenül folytatódik, hiszen férje – John Jost – legszűkebb szakterületem világszerte ismert kutatója, aki az Egyesült Államokban aktuálisan épp azzal foglalkozik, mint menyem – Ujhelyi Adrienn – Magyarországon: a szociális média politikai relevanciájával.

Ám visszatérve a tudományos trendek szociálpszichológiára gyakorolt hatásához, azt természetesnek tartom, hogy a képalkotó módszerek bevetésével különösen dinamikus fejlődő kognitív idegtudomány előtérbe kerül a pszichológia összképén belül, alaposan nyomorgatja a hosszú időn át a szakmai közérdeklődés előterében lévő szociálpszichológiát, de azt nem hinném, hogy kognitív idegtudományi szellemben és módszerekkel a szociálpszichológia teljes tematikus gazdagsága elérhető. Vannak, lesznek közös érdekerületek, de társadalmi képletek, folyamatok és rendszerek magyarázatában az idegtudományi megközelítés nem tudja kiváltani a szociálpszichológiát. Az evolúciós pszichológiának a maga elasztikus értelmezéseivel talán több is az ambíciója, hogy a társas kapcsolatokat és a közösségi-társadalmi viszonyokat leírja és magyarázza, az élőlényekre és a túlélésre vonatkozó felismerések alapján vezesse le az emberek társas-társadalmi viszonyainak alakulását. Úgy gondolom, hogy ez számos termékeny megfontolás kiindulópontja lehet, de nem több, mint egy sor szempont, amit be lehet építeni a társas-társadalmi viszonyok komplexitásának tanulmányozásába.

Az országban lényegében egyedülállóan szorgalmazta, hogy a pszichológusképzésben nagy teret kapjon a pszichológiai jelenségek kulturális különbségeinek oktatása, és létrehozta az Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központot. Miért tartotta ezt fontosnak?

Úgy gondolom, hogy aki a szociálpszichológiával foglalkozik, *nota bene* felfigyel az amerikai szociálpszichológia eluralkodó szemléleti befolyására, annak rá kell eszmélnie, hogy a szocializáció során belénk ivódott kulturális különbségeknek mekkora a jelentősége a vizsgált tudati és viselkedési jelenség-

gekben. A tudományosság nemzetközi fejlődése is egyfajta kiegyenlítődés irányába hatott: nyilván a távol-keleti kutatók sem elégedtek meg az amerikai viszonyok között született teóriák és eljárások alkalmazásával, hanem sajátosságokra bukkantak és ezek nyomába próbáltak eredni. Emlékszem, hogy az afrikai szociálpszichológia milyen kuriózum volt néhány évtizeddel ezelőtt, ma már nem annyira meglepő. Magától értetődővé vált a kultúrák közötti különbségek pszichológiai szempontokból, pszichológiai eszközökkel való vizsgálata. Az erre való személyes fogékonyságomat nyilván növelte, hogy nemzeti és társadalmi sztereotípiákkal foglalkoztam. Ezek kutatása rendre beleütközik abba az alapkérdésbe, hogy különböző csoportok percepciójában mennyi a társadalmi nagycsoport sajátzerűsége, és mi az, ami erre a tárgyra rávetül, és milyenek vagyunk mi, akik ezt a projekciót végrehajtjuk és megéljük. Ebben a gondolati körforgásban a kulturális, illetve kulturális összehasonlító pszichológiának máris megvan a maga kijelölt helye. Természetesen nagyon örültem, hogy tanítványaim és munkatársaim közül többen kedvet éreztek ennek a területnek a tanulmányozására (Nguyen Luu Lan Anh esetében ez több is mint kedv, ez eleve elrendeltetés), és eredményeik – nem utolsósorban a migráció növekedése miatt, de a kultúrák esetenként nem konfliktusmentes együttélése miatt is – mind fontosabb szerepet kapnak a nevelés területén.

Hogyan látja mindent összevetve a szociálpszichológia jövőjét világszinten és Magyarországon?

Én – váltig mondom – nagyon szerencsésnek érzem magam, hogy a szociálpszichológiát tanulhattam, művelhettem egy olyan korszakban, amikor a társadalomtudományoknak ez az ága – Amerikában fogant tartalmakkal és

az ott kivívott pozíciójával – a szellemi életben és a közgondolkodás alakításában világszerte fontos szerepet játszott. Révünkön eljutott Magyarországra is, és itt is jelentőségre tett szert. Az egyén és társadalom viszonyára vonatkozó ennek az általam megismert és szerény mértékben gyarapított szociálpszichológiának korhoz kötött – a politikai demokrácia kultuszával egybecsengő – mondanivalója volt. Visszatekintve is úgy érzem, jókor voltam jó helyen.

Azt valamennyien csontjainkban érezhetjük, hogy a második világháború utáni korszak a diszkrétén végbement harmadik világháború után (tehát azt követően, hogy felbomlott és káoszba fordult a rajtunk is terpeszkedő szovjet birodalom) véget ér, és a globalizált világot átjáró nagy változások küszöbén állunk. Az előttünk álló új világban sem lehetnek veszendőbe a szociálpszichológia szempontjai, eszközei és eredményei. De a szellemi életben, a tudományok kölcsönhatásának rendjében, sőt magán a pszichológián belül is megváltozhat a jelentőségük. Amint erre a feltett kérdéseik is tulajdonképpen utaltak: bizonyos, hogy a korábinál nagyobb szerephez jut a kultúrák elegyedése és ütközése, a nagy társadalmi csoportok vagyoni és hatalmi differenciálódása, valamint a kommunikáció és információáramlás korábban elképzelhetetlen társas-társadalmi pezsgése. Ez nyilván érinteni fogja a társadalomtudományi megismerés élő folyamatát, a szempontok kapcsolódását, a pszichológia által feltett és vizsgált társadalmi kérdéseket. Elmozdul a különböző tudományok vagy tudománycsoportok intellektuális és pénzügyi erőviszonya. Ma világszerte azt tapasztalhatjuk, hogy előretörnek a biológiai tudományok, és ennek nem is mellékes elemeként a pszichológia összképében mind fontosabb szerephez jut az idegtudományi megközelítés

és eszközrendszer. Úgy vélem, hogy a társadalmi változások és a tudományon belüli, az orientációk közötti erőviszonyok nem is teljesen függetlenek egymástól. Mondjuk, ahogy a kapitalizmus újabb korszakában kiemelkednek a társadalom hierarchikus viszonyai, ezek inkább találnak szellemi támaszt a mégoly korszerű biológiai tudományokban, mint a társadalomkritikai szociológiában és pszi-

chológiában. Mindebből következően én azt sejttem – és a kérdésük nyomán másról nem is lehet szó, mint pusztán sejtésekről – hogy a szociálpszichológia prosperálásának egy szakasza lezárulóban van, viszont időtállóak azok az emberre és társadalomra vonatkozó kérdések, amelyeket feltett, amelyekre a magam módján választ adott, és amelyekből újabb kérdések fakadnak a jövőben is.